אתר 152: יישוב קטן מתקופות הברונזה והברזל ברמות מנשה

רון בארי

מבוא

בחודשים ספטמבר–אוקטובר 2014 נערכה חפירת בדיקה כ־200 מ׳ מצפון לאתר ח׳לת אבו חלאח (אתר 152; נ״צ 550–706/721433–204677; איורים 1, 2) בעקבות גילוי שרידים ארכיאולוגיים בשטח המיועד לפיתוח קו גז.[1] בחפירה נתגלו שרידי קירות, רצפות ומתקנים מארבע שכבות יישוב: תקופת הברונזה הביניימית, תקופת הברונזה התיכונה 2, תקופת הברונזה המאוחרת 1 ותקופת הברזל 1. כן נחשפה תעלת מים שנבנתה בתקופה ההלניסטית או לאחריה.

החפירה נערכה מצפון לערוץ נחל שלף והתמקדה בשוליים המזרחיים של תל קטן, נמוך, הבולט מעט מעל שטח מעובד (איורים 2, 3). המסלע האופייני לאתר הוא קרטון רך מתקופת האיאוקן, ומעליו שכבות של נארי קשה, חוואר ורובדי צור (ארד תשט״ז). מעל הסלע הצטבר סחף של אדמת רנדזינה אפורה מעורבת באבני קרטון מזוות רבות. הסחף עמוק יותר סמוך לנחל שלף, ואילו בחלקים הצפוניים, המרוחקים מהנחל, עומקו אינו עולה על 0.5 מ׳ מגובה פני הסלע. על פני השטח נתגלו חרסים וכלי צור מהתקופות הכלקוליתית, הברונזה הביניימית, הברונזה התיכונה 2, הברזל 1 והברזל 2.

את האתר ואת האזור שמצפון לו סקר יהודה ורנר במסגרת סקר ישראל (עולמי תשמ״א: אתר 152). בעקבות הסקר ערך זיגלמן חפירה ארכיאולוגית קטנה סמוך לאתר, ונתגלו שרידי יישוב מהתקופות הניאוליתית הקרמית והכלקוליתית (התרבות הע׳סולית; זיגלמן 1972). במהלך העבודה לפיתוח כביש 6 ערכו כמיל סארי ופולינה ספיבק חפירה ארכיאולוגית בשוליים המזרחיים של האתר, ממזרח לחפירה זו (סארי וספיבק 2008),[2] ונתגלו שרידים דלים מתקופת הברונזה הביניימית. באזורים הסמוכים לחפירה זו סקרו מאיר (תשל״ה) וורנר, נאמני עתיקות מקיבוצי האזור, כמה אתרים, בעיקר סביב קיבוץ גלעד, בחלקו העליון של נחל תנינים, סמוך לקיבוץ רמות מנשה. בחלק מהאתרים שנסקרו אף נערכו חפירות ונמצאו שרידים מהתקופה הכלקוליתית עד תקופת הברזל. את החלק שמדרום לאתר סקר עולמי במסגרת עבודתו במערב רמת מנשה, אולם אזור זה לא נכלל בפרסום מפת דליה.[3]

---

[1] את החפירה (הרשאה מס׳ A-7206), מטעם רשות העתיקות ובמימון חברת שבתאי גונן — חברת נתיבי הגז הטבעי לישראל, ניהל המחבר (שגם צילם בשטח). סייעו מוחמד חאטר (ניהול שטח והכנת השטח לחפירה), דני קירזנר (הכנת השטח לחפירה), יוני עמרני ואלי בכר (מנהלה), רבקה מישייב ורועי לירן (מדידות), דב פורוצקי (שרטוט), חברת גריפין צילום אווירי (צילום אוויר), אבשלום קרסיק (מעבדה דיגיטלית), אירנה לידסקי־רזניקוב (ציור כלי חרס), אולגה דובובסקי (ציור כלי צור), קלרה עמית (צילום ממצאים), אליה רזניצקי ולנה קופרשמיט (חפצי מתכת), יוסי נגר (אנתרופולוגיה פיזית), מירי פינס (עצמות בעלי חיים), מיה אורון (כלי צור) וענבר קטלב (רכיכות).

[2] בפרסום של סארי וספיבק החפירה מכונה ח׳לת אבו חלאח, למרות שנחפרה בשולי אתר 152 ולא בח׳לת אבו חלאח.

[3] עולמי הסתייע בעבודתם של נאמני העתיקות, בעיקר בחלקים המערביים של רמת מנשה, אך הוא נפטר טרם פרסום תוצאות הסקר. את כתב היד של עולמי פרסמו מאוחר יותר יובל גדות ויותם טפר במפת רגבים (גדות וטפר 2009).

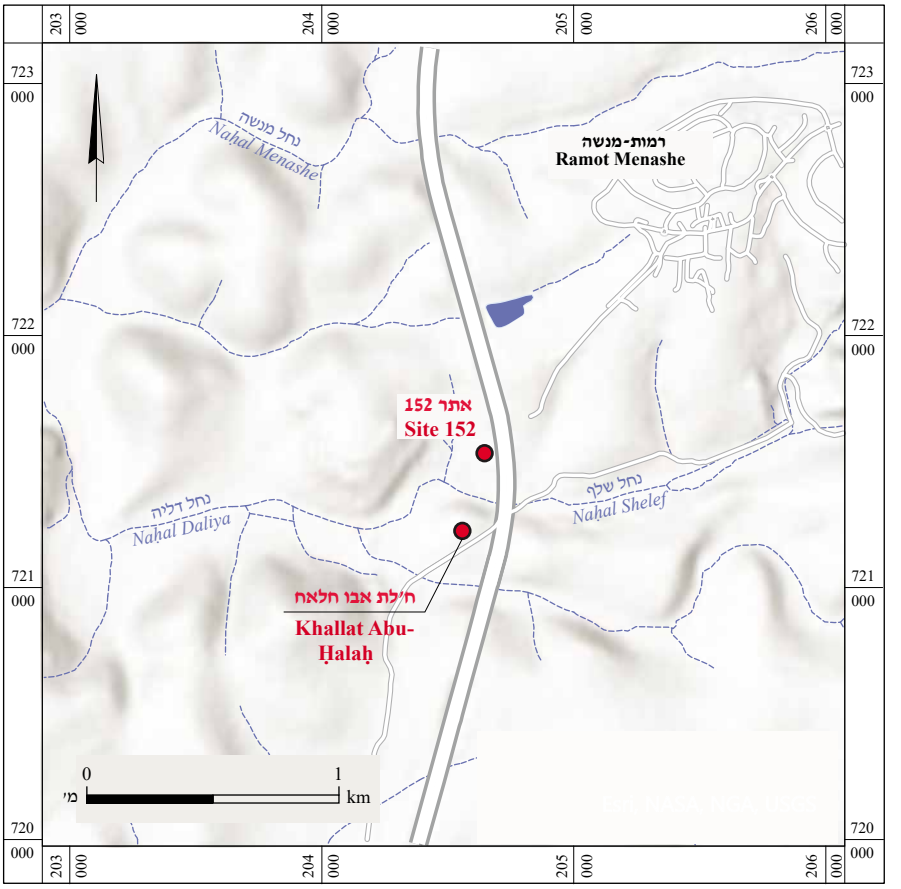

איור 1. מפת איתור.

איור 2. אתר 152 וח׳לת אבו חלאח, מראה מן האוויר לכיוון דרום.

איור 3. אתר 152 ושטח החפירה, מראה מן האוויר לכיוון צפון.

החפירה

מטרת החפירה הייתה לבדוק באופן מדגמי את הרצף היישובי בשטח המיועד לפיתוח קו הגז, שתוכנן לעבור בחלקו המזרחי של אתר 152. לשם כך נמדדה רצועה (85 מ׳ אורך, 10 מ׳ רוחב), ולאורכה נפתחו עשרה ריבועי חפירה (4 × 4 מ׳, 160 מ״ר; תכנית 1). המחיצות בין ריבועים צמודים נשמרו ברוב המקרים לבחינת הסטרטיגרפיה. הלוקוסים והקירות מוספרו ברצף מהספרה 100, והסלים מ־1000. רובדי עפר מלוקוסים שיש להם חשיבות סטרטיגרפית סוננו ברשתות (5 × 5 מ״מ) ונאספו כל הממצאים האינדיקטיביים.

בחפירה נתגלו שרידים אדריכליים מארבע תקופות: תקופת הברונזה הביניימית (שכבה IV), תקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ג׳ (שכבה III), תקופת הברזל 1 (שכבה II) והתקופה ההלניסטית או אחריה (שכבה I). כן נתגלו חרסים, שלא באתרם, מתקופות הב״ת 2ג׳ – הב״מ 1 (ר׳ איור 21), ובהם שפות של סירי בישול, קדרות ושברים של כלים ממשפחת ״שוקולד על לבן״ (Chocolate on White Ware). חרסים אלה מרמזים על קיומה של פעילות מתקופה זו באתר אשר מאפיינה האדריכליים לא נתגלו בחפירה.

שכבה IV: תקופת הברונזה הביניימית (ריבוע F8; תכנית 2)

בריבוע הצפוני של החפירה נתגלו קטעים של שני קירות יסוד מאבני שדה, המושתתים על אדמת סחף אפורה שהצטברה מעל הסלע (איור 4). קיר 115 נבנה משתי שורות של אבנים גדולות, וביניהן מילוי של אבנים קטנות מעורבות באדמה. אל צדו הדרומי ניגש קיר מתעגל (W157), הבנוי משורה אחת של אבנים גדולות. בהצטברות של אדמה ואבנים לצד הקירות (L130, L136, L158, L159) נמצאו שברי קנקנים (איור 16:8, 9), מעט עצמות כבש וחזיר (ר׳ פינס, להלן) וכלי צור מתקופת הברונזה הביניימית (לא צוירו). בהצטברות מעל הקירות (L120) נמצאו חרסים מתקופת הברונזה הביניימית (איור 16:1, 2, 4, 5), מתקופת הב״ת 2א׳ (איור 19:5–7) ומתקופת הברזל 1.

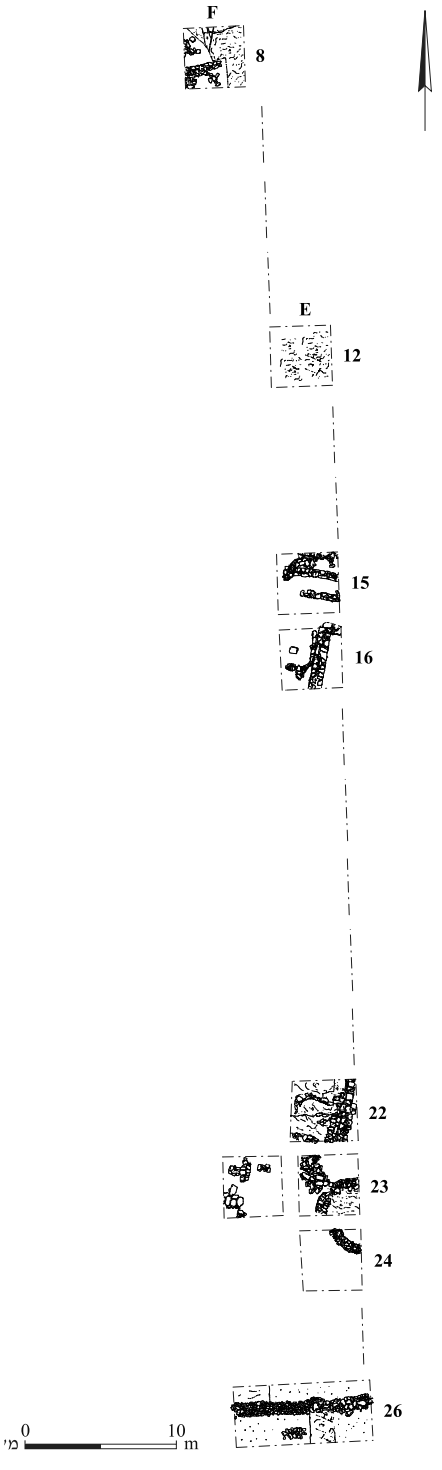

תכנית 1. תכנית כללית של השרידים.

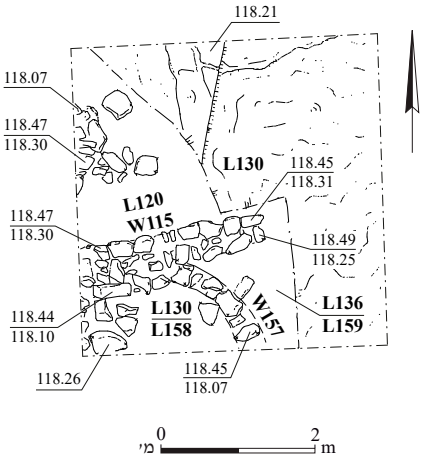

תכנית 2. ריבוע F8.

איור 4. ריבוע F8, שכבה IV, שרידי קירות, מבט־על לצפון.

שכבה III: תקופת הברונזה התיכונה 2א′ (ריבועים E26, E22–24, E15–16 ; F26, F23 ; תכניות 3–5) בריבועים E15–16 זוהו שלושה שלבים מתקופה זו (א′–ג′) ונתגלו חרסים, פריטי צור ושמונה צדפות מסוג נעמית מצויה שמקורן בים התיכון (ר′ קטלב, להלן). בחלק הדרומי של החפירה (ריבועים E22–24, F23) נחשפו שרידי מבנים. על סמך הדמיון בתכניות המבנים בשני אזורי החפירה, אפשר ששניהם שייכים לשכבה IIIג′.

שכבה IIIג′ (תכנית 3 ; איור 5). נתגלו שרידים של מבנה סגלגל, הבנוי מיסודות של שני קירות בני שורה אחת של אבני שדה בגובה נדבך אחד (W167, W168). רצפת המבנה (L171, L173) הושתתה על רובד של אבנים קטנות ועל קרקע חומה, טבעית. על הרצפה נמצאה אבן מלבנית שטוחה — אולי בסיס לעמוד עץ שתמך בתקרת המבנה. אל החלק הדרומי של המבנה ניגשים קטעים של רצפה (L172) שלא השתמרה היטב. על הרצפות נמצאו חרסים מתקופת הב״ת 2א′ (איור 18 :1–5).

שכבה IIIב′ (תכנית 3 ; איור 5). במפלס גבוה מקירות היסוד של המבנה הסגלגל נחשפו שני קירות ישרים (W138, W163), שאליהם ניגשות רצפות מאדמה אפורה (L126, L144, L175). על הרצפות נמצאו כלי חרס מתקופת הב״ת 2א′ (איור 18 :6–14) ואבן גיר דמוית דיסק ולה חור מפולש (איור 27 :1). לקירות 138 ו־163 ניגשת רצפת עפר נוספת, מעורבת בגיר כתוש (L145 ; איורים 5, 6), שנבנתה מעל תשתית של אבנים קטנות (L177) ; תשתית הרצפה הונחה על אדמת סחף טבעית, כמעט ללא חרסים. אבן פותה עגולה שנחשפה צמוד לקיר 163 מלמדת שבמקום היה פתח למבנה, שנמצא ברובו מחוץ לגבולות החפירה.

שכבה IIIא′ (תכנית 3 ; איורים 5–8). מעל קיר 163 נתגלה מתקן (L131 ; 1.5 מ′ קוטר פנימי) התחום בקיר קשתי (W164) שהשתמר בחלקו. מצפון לו נתגלה קיר נוסף (W162), הבנוי משני נדבכי אבנים. בהצטברות של סחף (L102 ; תכנית 3 : חתך 1–1) בין שני הקירות ומעליהם נתגלו חרסים מתקופת הברונזה הביניימית (איור 16 :6) ומתקופת הב״ת 2א′ (איור 19 :2–4).

איור 5. שרידי בנייה בשכבה IIIא′–ג′ ופינה של מבנה (W124 ,W137) משכבה II, מבט־על למערב.

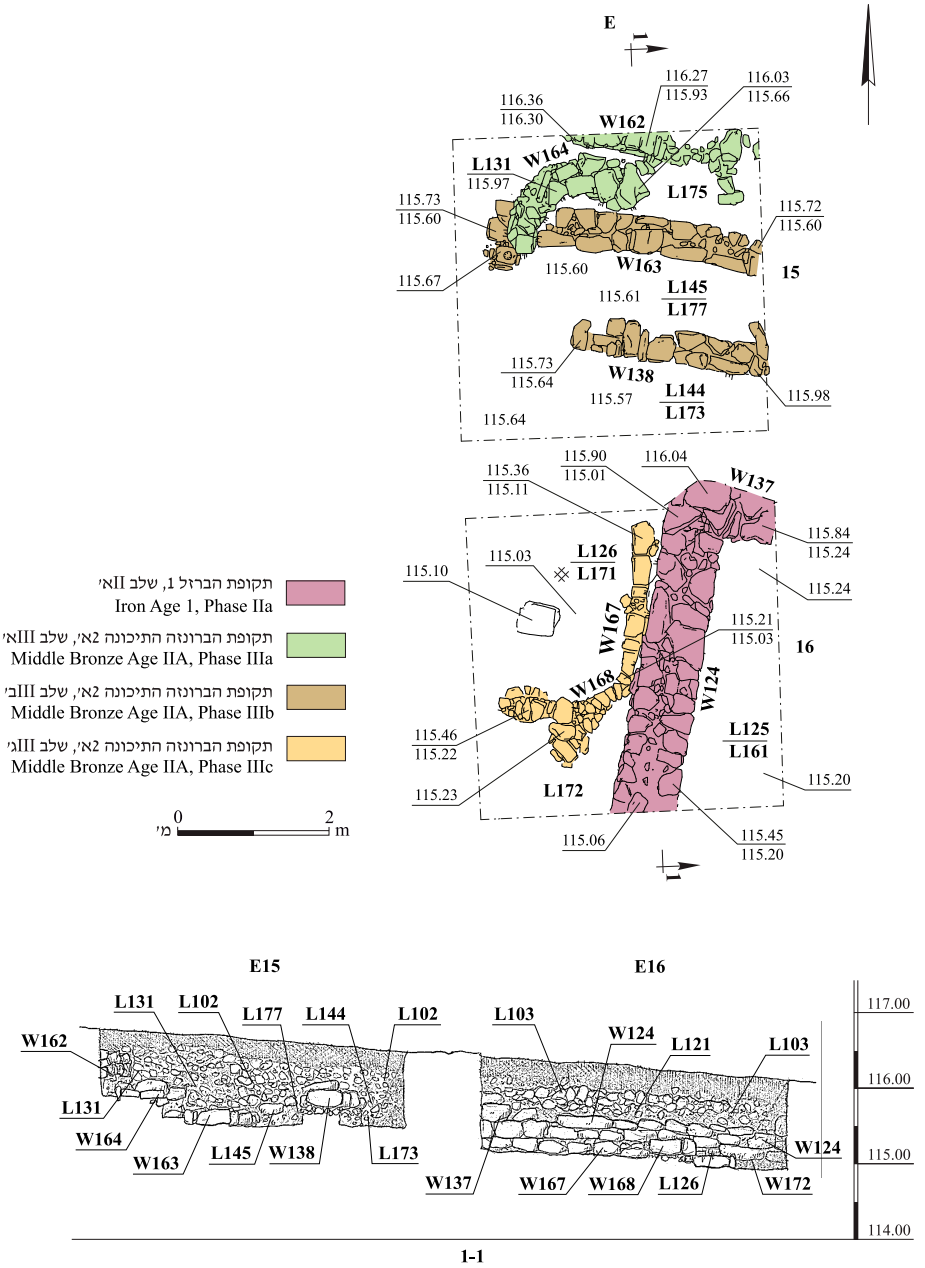

תכנית 3. ריבועים E15–16, תכנית וחתך.

בריבועים E23–24 נחשף מבנה סגלגל (W170/139; כ־3 מ' רוחב; תכנית 4; איור 7) שקירותיו בנוים משתי שורות של אבני שדה בגובה נדבך אחד; הרצפה (L146, L166) הושתתה על סלע האם. בהצטברות סמוך למבנה (L148, L152, L153, L174) ומעליו (L118, L128, L135) נמצאו חרסים המתוארכים ברובם לתקופת הב"ת 2א' (איור 20:2–6).[4]

[4] נמצא שלא באתרו גם שבר של ידית קנקן, הנושאת חריתה מלבנית ומתוארכת לתקופת הברזל 1 (איור 26).

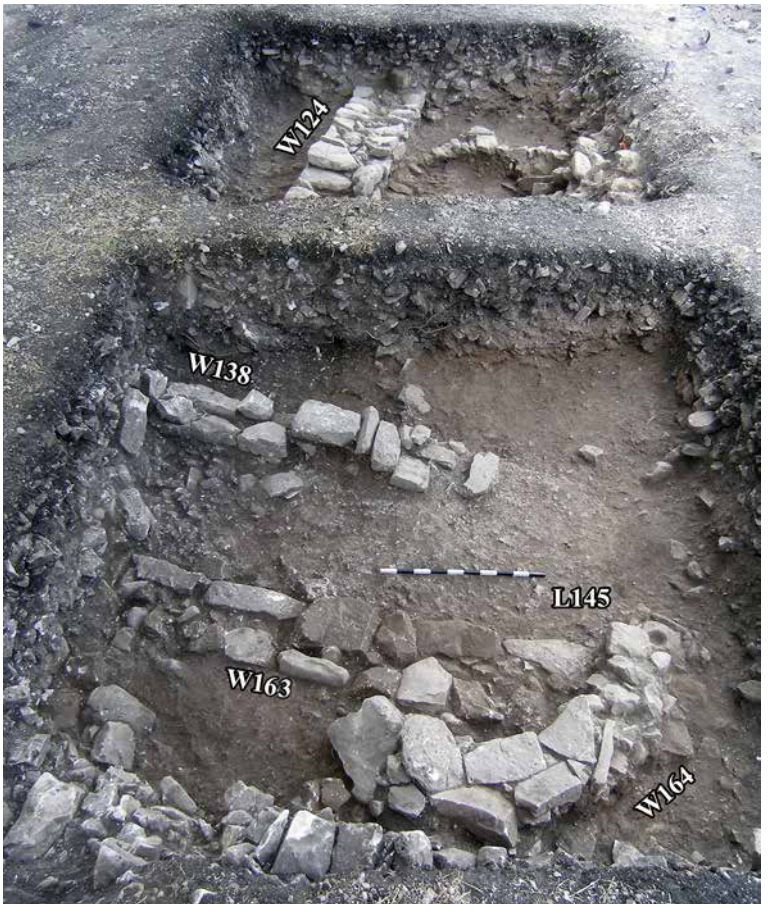

איור 6. שרידים משכבה IIIא׳–ב׳ ופינה של מבנה (W124) משכבה II, מבט לדרום.

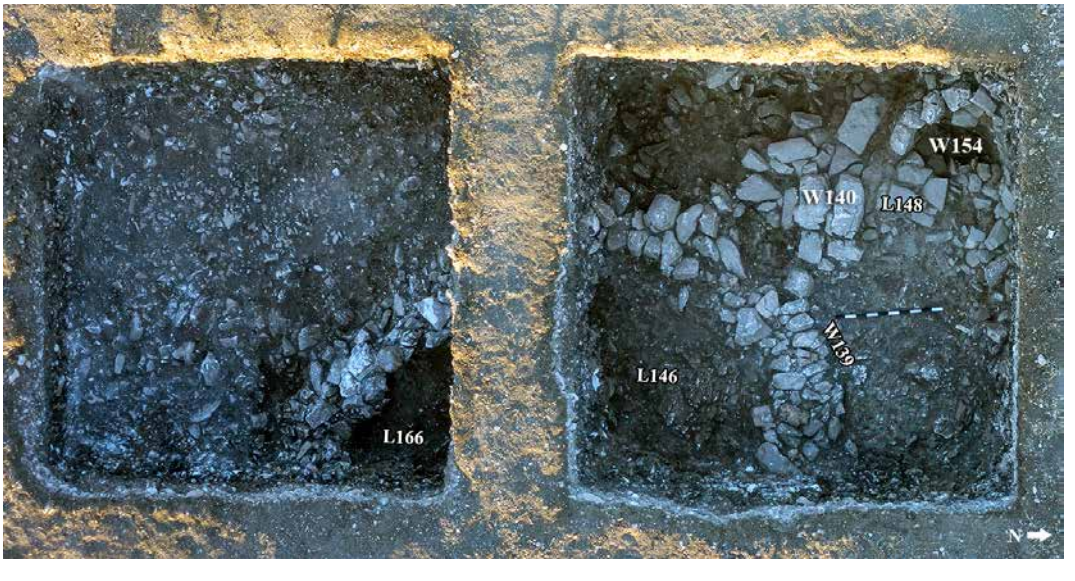

איור 7. מבנה סגלגל משכבה IIIא׳ ומתקן עגול מדופן באבנים (W154) משכבה IIג׳, מבט־על למערב.

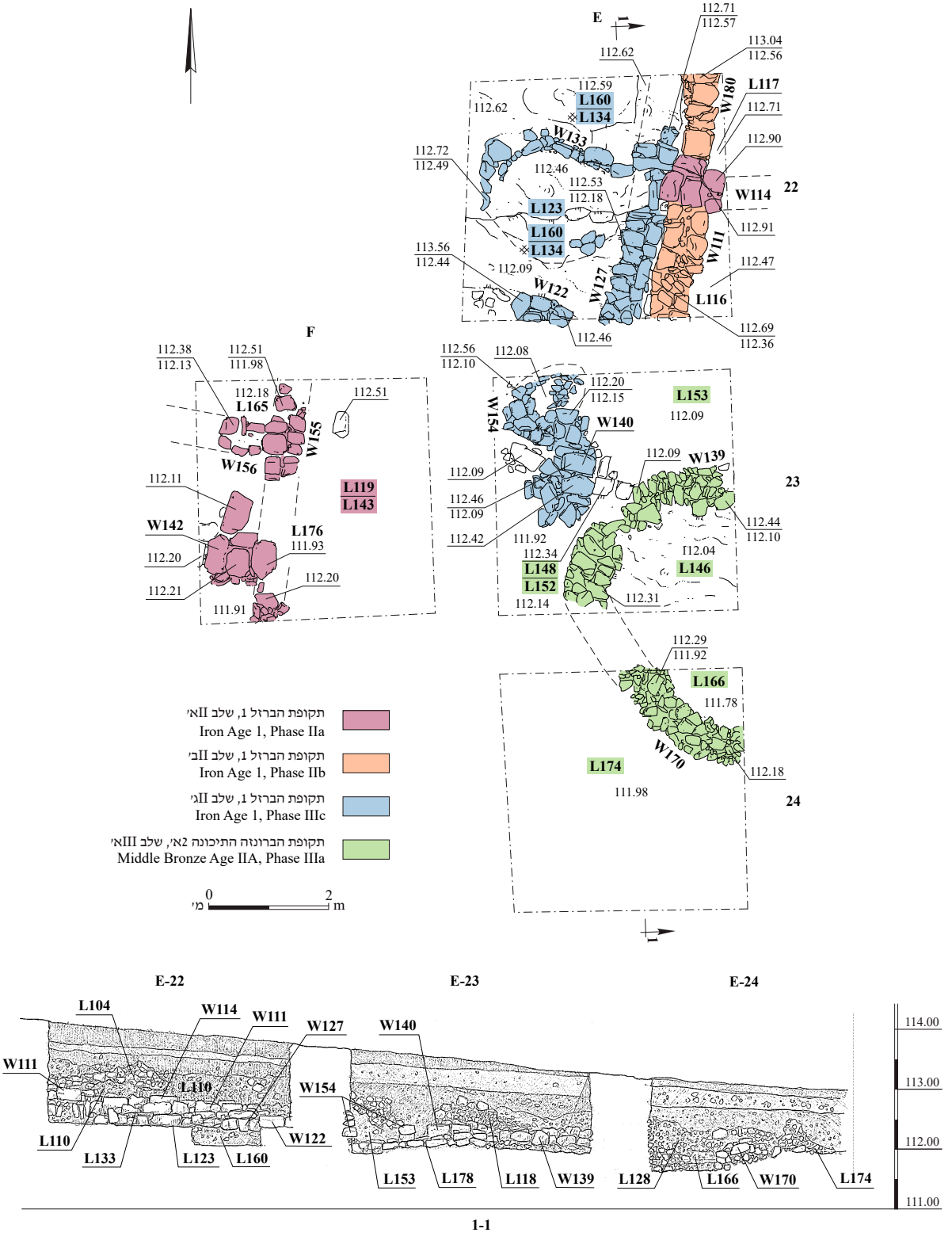

תכנית 4. ריבועים E22–24, F23, תכנית וחתך.

בריבועים E–F26, סמוך לנחל שלף, נתגלה קטע של קיר ישר (W179; תכנית 5; איור 8), הבנוי משלוש שורות של אבני שדה. סמוך לקיר נחשף מפלס פעילות (L107, L108), ובו חרסים מתקופת הב״ת 2א׳ (איור 21:1–5); מעליו נמצאה אדמת סחף אפורה מעורבת באבנים מזוות.

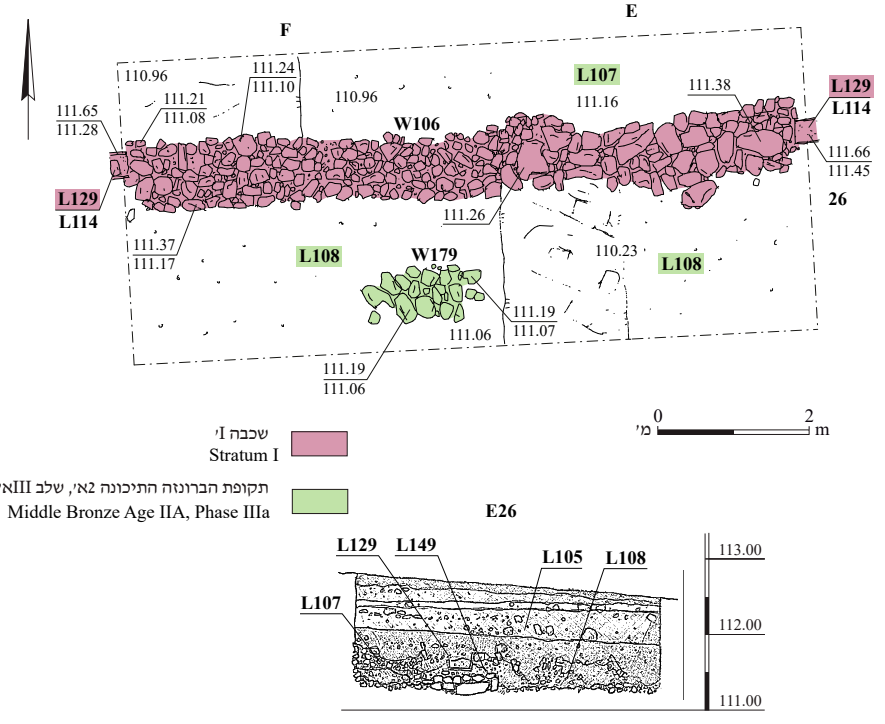

תכנית 5. ריבועים E–F26, תכנית וחתך.

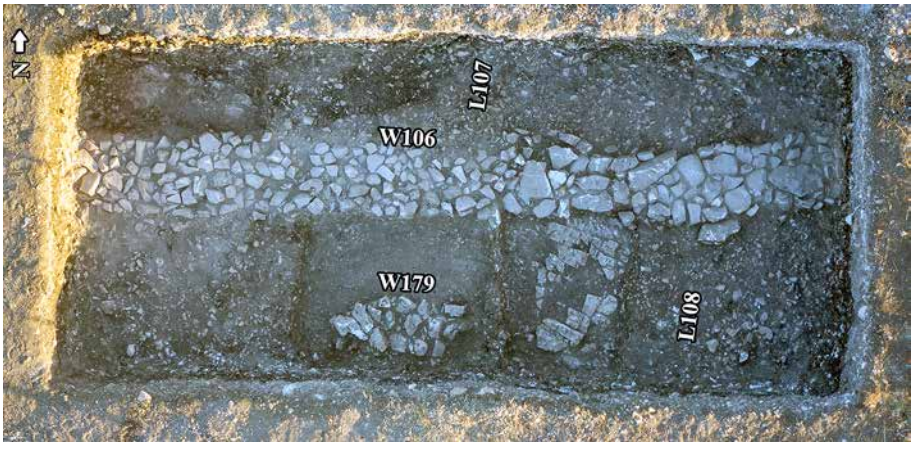

איור 8. יסוד של תעלת מים (W106) משכבה I החותך שרידים משכבה III, מבט־על לצפון.

שכבה II: תקופת הברזל 1 (ריבועים E16, E–F/22–23; תכניות 3, 4)
התגלו שלושה שלבים אדריכליים (א׳–ג׳), ובהם קירות, רצפות ומתקנים. בהצטברות מעל הרצפות נמצאו חרסים, פריטי צור, 17 צדפות נעמית מצויה מהים התיכון (ר׳ קטלב, להלן) ומעט עצמות כבש, בקר וחזיר (ר׳ פינס, להלן).

שכבה IIג׳ (ריבועים E22–23). לצד מדרגה טבעית בסלע, ובה שקע, נתגלה קטע של קיר יסוד ישר (W140; איור 7); ייתכן שהוא המשכו של קיר 127 שנמצא מצפון.[5] הקיר בנוי משתי שורות של אבנים גדולות שצדן העליון שטוח: הפן המזרחי של הקיר נבנה בשיטת הפתינים, והפן המערבי בשיטת הראשים. בניצב לקיר 127 נחשף קיר יסוד (W122), הבנוי אף הוא משתי שורות של אבנים שצדן העליון שטוח — אחת האבנים בקיר היא אבן תחתונה של אבניים בשימוש משני (ר׳ איור 27:2). רצפת המבנה (L134) הושתתה על מחשוף סלע ומעליו הצטברות של אדמה חומה (L160), ובה כלי חרס מתקופות הברונזה התיכונה (איור 20:10) והברזל 1 (איור 24:1). על הרצפה נתגלה מתקן עגול (L123; 1.5 מ׳ קוטר; איור 9), המוקף בקיר אבנים נמוך (W133), הבנוי משתי שורות של אבני שדה בגודל משתנה, הנתמכות במדרגת סלע; הוא שרד בעיקר בחלק שהושתת על הסלע. בהצטברות מעל רצפה 134 ובמתקן 123 נמצאו חרסים מתקופת הברזל 1 (איור 24:2–5). מצפון לקיר 140 התגלה מתקן עגול, קטן, מדופן באבנים (W154; 1 מ׳ קוטר; איור 7).

שכבה IIב׳ (ריבוע E22; תכנית 4; איור 9). צמוד לקיר 127 ובמפלס גבוה במעט, נחשף קיר דו־פני רחב (W111), הבנוי משתי שורות של אבני שדה גדולות וביניהן מילוי של אבנים קטנות. מצפון לו נחשף קיר נוסף (W180), הבנוי משורה של אבני שדה גדולות יותר שצדן העליון שטוח.

שכבה IIא׳ (ריבועים E16, E22, F23; תכניות 3, 4). בין קיר 111 לקיר 180 הוצבו ארבע אבני שדה גדולות (W114; איור 9) שצדן העליון שטוח; האבן המזרחית שבורה לשניים. ייתכן שהאבנים שימשו לוחות כיסוי לקבר; האבנים לא הוסרו. בהצטברות סמוך לקיר 114 (L104, ו־L110; תכנית 4: חתך 1–1) נמצאו חרסים רבים מתקופת הברזל 1 (איור 24:8) ועצמות אדם אחדות. בעצמות זוהו שבר של לסת תחתונה (חצי צד ימין) של אדם בוגר, שבר של כיפת גולגולת ועצם ירך של אדם בוגר.[6] ממצאים אלה מאפשרים להניח שקיר 114 כיסה קבר ארגז.

בריבוע F23 נתגלו חמש אבנים גדולות, שטוחות (W142; איורים 10, 11), שהונחו זו לצד זו במפלס אחד; חלקן העליון שטוח ופונה מעלה. האבנים הונחו על רובד של סחף דק־גרגר ואבנים זוויתיות שלא נחפר, וסמוך לו נמצא שבר עצם של כיפת גולגולת, כנראה של אדם בוגר (ר׳ הערה 6). ייתכן שהאבנים כיסו קבר ארגז נוסף. מצפון לקיר 142 נתגלתה פינה של מבנה (W155, W156), שקירותיו בנויים משתי שורות של אבני שדה; רצפת המבנה לא השתמרה. בהצטברות של אדמה ואבנים בתוך המבנה (L165), מסביבו (L143) ומעליו (L119) נתגלו סיכה מברונזה (ר׳ איור 27:3), להב מצור (ר׳ Oron, this volume, Fig. 2:2) וחרסים, שהמאוחרים בהם מתוארכים לתקופת הברזל 1 (איור 24:9–11). חרסים מתקופת הברזל 1 נתגלו גם בהצטברות בריבוע E23 (L118; תכנית 4: חתך 1–1; איור 24:12).

בריבוע E16 (תכנית 3; איור 5) נתגלתה פינה של מבנה מלבני (W124, W137), שהושתת על אדמה חומה, טבעית (L161). קירות המבנה רחבים ובנויים משתי שורות של אבנים גדולות וביניהן אבנים קטנות. בתוך המבנה נחשפה הצטברות של סחף (L125), מעורבת בהרבה אבנים קטנות וחרסים מתקופת הברזל 1 (איור

[5] בשל היקף החפירה המצומצם קשה להחליט אם זהו קיר אחד או שני קירות נפרדים.
[6] יוסי נגר בדק את העצמות וזיהה אותן.

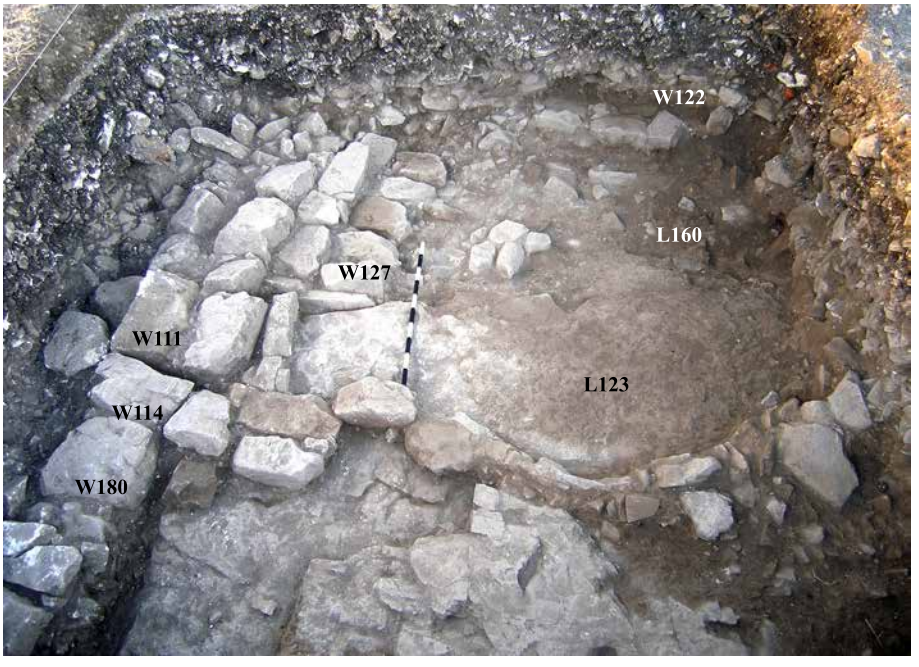

איור 9. ריבוע E22, שרידי קירות ומתקן סגלגל (L123) משכבה II, מבט לדרום.

איור 10. שרידי קבר ארגז(?) משכבה IIא׳, מבט־על למערב.

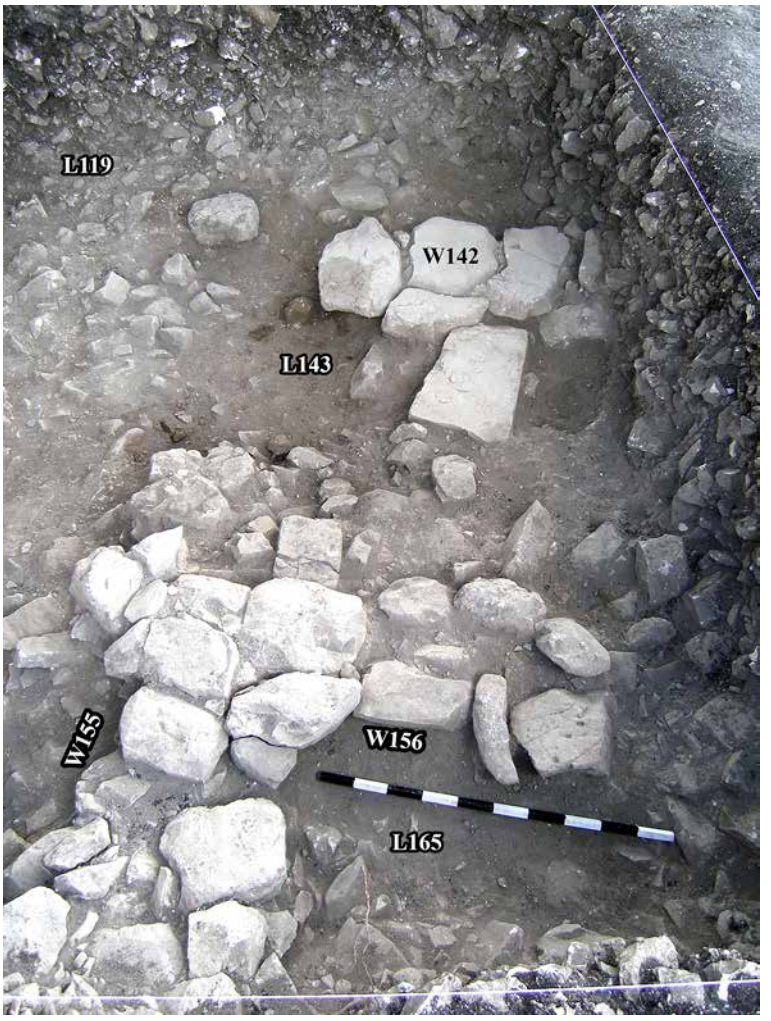

איור 11. שרידי קבר ארגז(?) (W142) ופינת מבנה (W155/156) משכבה IIא׳, מבט לדרום.

24:13, 14). מעל המבנה התגלתה הצטברות של סחף (L121; תכנית 3: חתך 1–1) מעורבת באדמה אפורה, אבנים מזוות רבות וחרסים מתקופות הברונזה הביניימית, הב״ת 2א׳ והברזל 1 (לא צוירו).

שכבה I (ריבועים E–F26; תכנית 5)

סמוך לגדה הצפונית של נחל שלף נחשפה תעלת מים מטויחת (L129; 0.23 מ׳ רוחב, 0.39 מ׳ גובה), החותכת את מפלסי הפעילות של שכבה III. כיוון הזרימה ממזרח למערב, והמים זרמו בכוח הכבידה במקביל לערוץ נחל שלף. התעלה חפורה באדמת סחף אפורה כהה, מעורבת באבנים מזוות, וחתכה מלבני; דופנותיה ורצפתה מטויחים בטיח לבן. קירות התעלה לא שרדו, ואילו רצפתה הותקנה על תשתית של אבנים (W106; איורים 8, 12–14). התשתית נבנתה מאבנים שטוחות בגודל בינוני, ומעליהן אבני שדה קטנות שכוסו במילוי של אדמה אפורה דקת־גרגר. בתעלת היסוד של התעלה (L149) נמצא שבר גוף של פכית מחופה מן התקופה ההלניסטית (לא צויר), ובהצטברות שמעל התעלה (L105) נמצאו חרסים מתקופות הב״ת 2, הברזל 1 והביזנטית (לא צוירו). כיוון שהממצא מעורב, תיארוך השכבה אינו ברור.

איור 12. תשתית התעלה (W106) משכבה I, מבט למזרח.

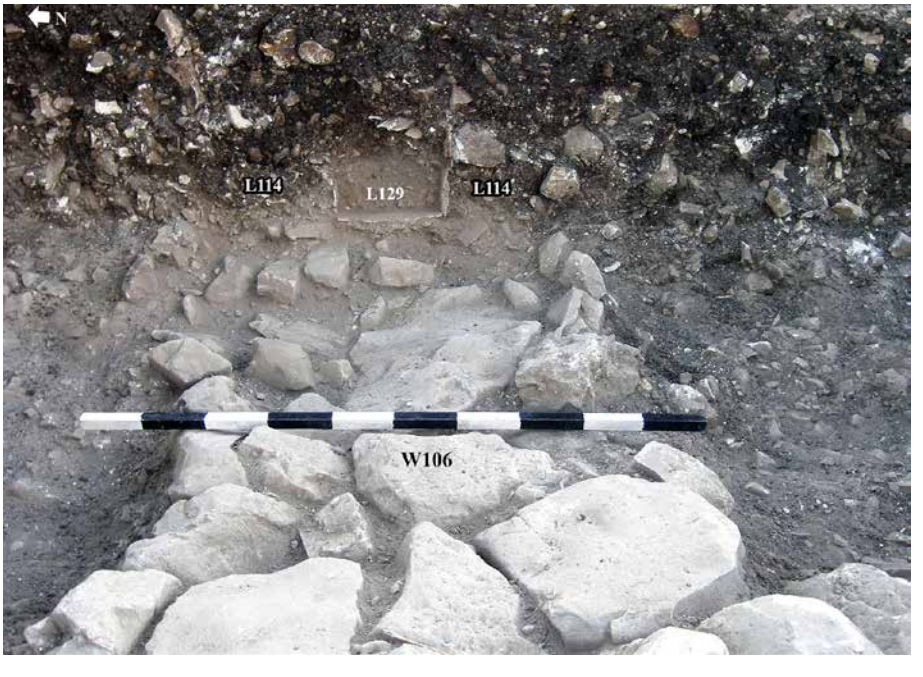

איור 13. חלקה המזרחי של תעלת המים משכבה I, מבט למזרח.

איור 14. החלק המערבי של התעלה (L129) משכבה I, מבט למערב.

ממצא כלי החרס

נמצאו 333 חרסים שאפשר היה לזהותם, ובהם שפות, ידיות ובסיסים, וכן חרסים מעוטרים. הדיון מתמקד בטיפוסי כלי החרס מתקופות הברונזה הביניימית (שכבה IV), הב״ת 2 (שכבה III), הב״מ 1 והברזל 1 (שכבה II); שני חרסים מהתקופה הכלקוליתית, שלושה חרסים מתקופת הברזל 2 ושניים מהתקופה ההלניסטית אינם נידונים כאן. במכלולים מוצגים חרסים במצב השתמרות טוב, או חרסים שמקורם מלוקוסים נקיים, בהעדפה לרצפות, מתקנים ומילויים. כלי החרס שלהלן מוצגים טיפולוגית, על פי המכלולים שבהם נתגלו.

תקופת הברונזה הביניימית

המכלול מתקופת הברונזה הביניימית קטן בהתאמה להיקפם המצומצם של השרידים מתקופה זו (איור 15). מלבד הטיפוסים הנידונים להלן, נחשפו גם שלושה שברים של קנקניות, קומקום וכוס (לא צוירו). מגוון הכלים אופייני למכלולים אחרים בני התקופה שנמצאו באתרים סמוכים לאתר 152 (מאיר תשל״ד; תשל״ה); נמצאו כלים ממשפחת כלי מגידו (עמירן תשל״א:102–103, לוח 24), שאפשר היה לצפות שיימצאו בכמות גדולה יותר באתר. המכלול שנחשף שייך בעיקר ל׳משפחה הצפונית׳ של עמירן (תשל״א:101, לוח 25). מרבית הכלים נמצאו בריבוע F8, שם נתגלו השרידים האדריכליים מתקופה זו. חרסים נוספים מאותה תקופה נתגלו שלא באתרם ברוב ריבועי החפירה.

קערות (איור 16:1, 2).— קערה מס׳ 1 גדולה, ׳דמוית עציץ׳, ולה שפה שטוחה מקופלת פנימה. הטין בגוון אפור בהיר־לבנבן והוא דומה לחומר הגלם של הקנקנים (ר׳ להלן). הקבלות מרמות מנשה נמצאו באתרים סמוכים לקיבוץ גלעד, כמו היישוב קבר אל־פ׳רס ובקברים סמוך לקיבוץ גלעד (מאיר תשל״ה: ציור 3:5–8), בח׳ירבת אבו־חג׳וה (מאיר תשל״ה: ציור 4:2, 4) ובקבר ליד תל אסור (Horowitz 2016:146–149, Fig. 5.15:2). לטיפוס זה הקבלות גם בעמק יזרעאל (Covello-Paran 2015:291–292, Type B7, Fig. 6.1:16, ור׳

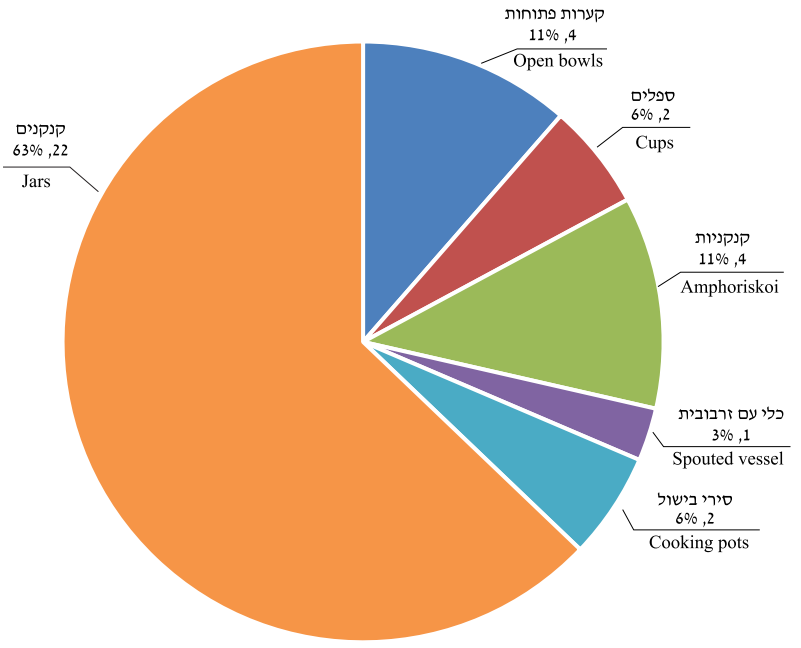

איור 15. התפלגות החרסים מתקופת הברונזה הביניימית, לפי משפחות כלים.

שם הקבלות נוספות). קערה מס׳ 2 גדולה ושטוחה יותר מקערה מס׳ 1. הקערה עשויה ביד, ולה שפה סגלגלה ומגרעת בחלק הפנימי. לטיפוס זה נמצאו הקבלות בעמק יזרעאל (Covello-Paran 2015:290, Type B5, Fig. 6.1:11). קערות פחות שכיחות בתקופת הברונזה הביניימית, והן נפוצות מאוד בתקופת הב״ת 2א׳ (בארי תשס״ח:222–223, לוח 1).

סירי בישול עגולים שצוואר קצר (איור 16:3, 4).— נתגלו חמש שפות של סירי בישול. לסירי הבישול דופן עבה למדי העשויה ביד ושחורה מפיח. צוואר הסירים רחב וקצר, והשפה עגולה ומקופלת חוצה. לסיר בישול מס׳ 3 שקע רדוד בחלקה הפנימי של השפה — אפשר שזוהי תושבת למכסה. החיבור בין הצוואר לדופן הסיר מטושטש ברצועה פלסטית מעוטרת בעיטור חבל. סירי בישול מטיפוס זה נפוצים במכלולים משכבות יישוב של תקופת הברונזה הביניימית, והם נבדלים זה מזה בעיקר במידות הכלי, בצורת השפה ובעיטור שמתחת לצוואר ועל החלק העליון של הדופן; בחלק מהסירים העיטור חרוט (Covello-Paran 2015:311–314, Types CP1a, CP1b, Fig. 6.9, ור׳ שם הפניות נוספות). סירים מטיפוס זה נמצאו בקבר אל־פ׳רס (מאיר תשל״ה: ציור 2:17–20), בח׳רבת אבו־חג׳וה (מאיר תשל״ה: ציור 3:20, 21) ובאתר מצפון לנחל תנינים (מאיר תשל״ה:14, ציור 4:23).[7]

[7] את האתר כינה מאיר (תשל״ה:14) ״גל מצפון ל־ש52״.

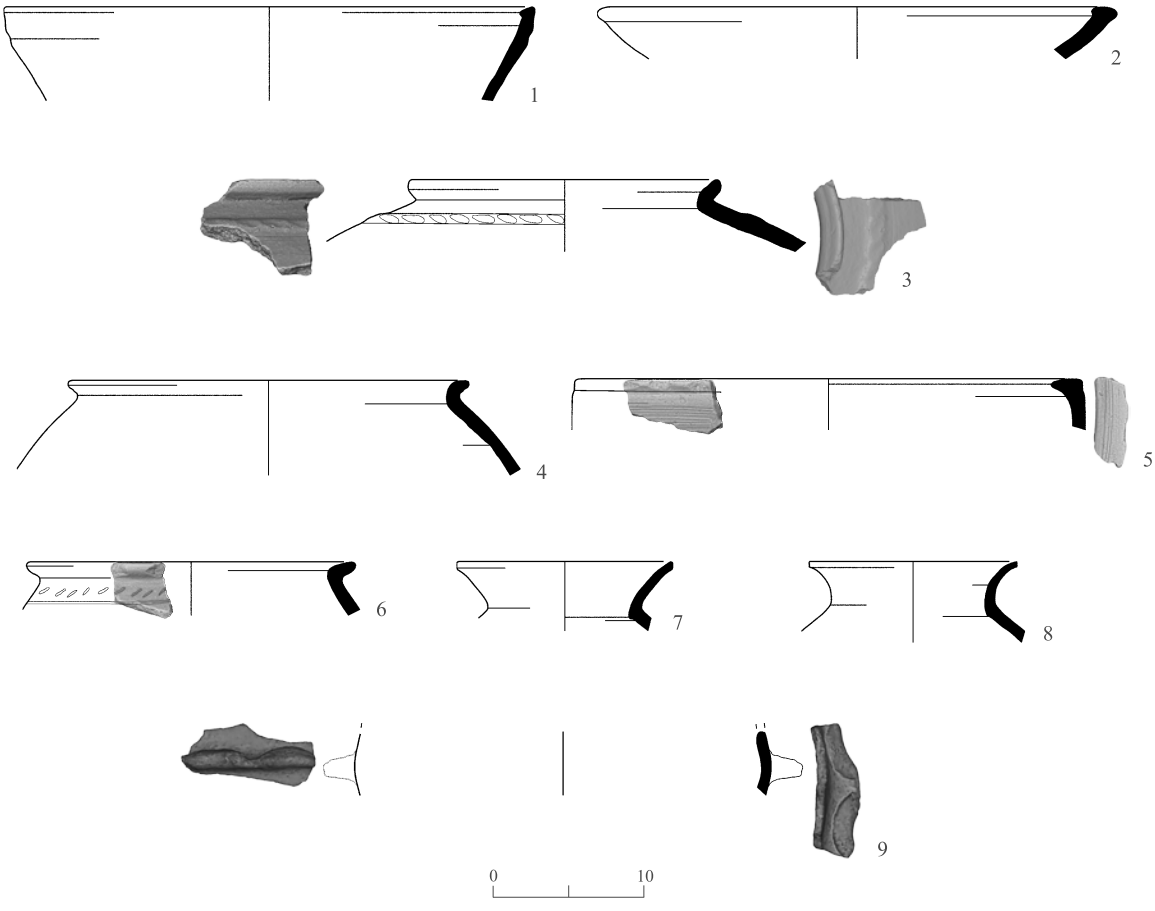

איור 16. כלי החרס מתקופת הברונזה הביניימית (ריבועים F8 ו־E15).

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור
1	קערה	120	1081/4	חרס אפור בהיר; ליבה אפורה; חסמים קטנים, בהירים
2	קערה	120	1081/3	חרס חום; ליבה חומה; מגוון חסמים
3	סיר בישול	131	1104/3	חרס חום כהה; ליבה חומה כהה עד שחורה; מגוון חסמים; פיח מבפנים ומבחוץ
4	סיר בישול	120	1081/1	טין חום בהיר; ליבה חומה; מגוון חסמים; פיח מבחוץ
5	פערור	120	1074/5	טין חום; ליבה חומה; חסמים קטנים, בהירים; סירוק מבחוץ
6	קנקן	102	1002/9	חרס אפור בהיר; ליבה אפורה; חסמים קטנים, בהירים
7	קנקן	101	1018/2	חרס אפור בהיר; ליבה חומה; חסמים קטנים, בהירים
8	קנקן	130	1100/3	חרס אפור בהיר; ליבה חומה; חסמים קטנים, בהירים
9	קנקן	158	1146/2	חרס אפור בהיר; ליבה אפורה; חסמים קטנים, בהירים

פערור (איור 16 :5).— נמצא שבר אחד של שפה שטוחה, מקופלת פנימה, ולה קצה מחודד. החלק החיצון של הדופן מחורץ בחריצים אופקיים. כלים דומים נפוצים בתקופת הברונזה הביניימית, אך הם שונים זה מזה בצורת השפה. הקבלה דומה, ולה ידית מדף, נמצאה בקבר אל־פ׳רס (מאיר תשל״ה :7, ציור 2 :21).

קנקן חסר צוואר (איור 16 :6).— נמצא שבר אחד של קנקן, ולו שפה מחודדת, מקופלת חוצה. בחיבור שבין השפה לדופן נראות חריתות אלכסוניות מעל קו היקפי. נראה שטיפוס זה שייך לקנקנים בעלי גוף כדורי וידיות מדף (ר׳ איור 16 :9), או ידיות אוזן, הנפוצים באזור עמק יזרעאל (Covello-Paran 2015: Fig. 6.11).

קנקנים בעלי צוואר (איור 16 :7–9).— הקנקנים הם הכלים השכיחים ביותר באתר בתקופת הברונזה הביניימית (22 שפות, 63% מהמכלול), ושברי גוף נמצאו במרבית ריבועי החפירה, חלקם מעוטרים בחריתה. כן נמצאו שתי ידיות מדף בהונות של קנקנים (איור 16 :9). לקנקנים שפה מעוגלת חוצה ומעט מחודדת. צוואר הכלי והשפה עשויים באבניים, ואילו הגוף עשוי ביד; צריפת הקנקנים טובה למדי. היעדר בסיסים במכלול מקשה על זיהוי משפחת הכלים. הקבלות נמצאו באזור קיבוץ גלעד: כלי דומה ולו בסיס עגול נמצא בקבר IX (מאיר תשל״ד: ציור 7 :18). הבסיס העגול מאפיין את ׳המשפחה הצפונית׳ לפי חלוקתה של עמירן (תשל״א :101–102, לוח 23). הקבלות נוספות, ללא בסיס, נמצאו גם בקבר אל־פ׳רס (מאיר תשל״ה :5, ציור 2 :2, 3), שם נחשפו גם ידיות מדף בהונות הדומות לידית מאתר זה (איור 16 :9; ור׳ גם מאיר תשל״ה :5, ציור 2 :13–15).

שכבה III: תקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳

בכלי החרס מתקופה זו נמצאו כלי שולחן, ובהם קערות, קדרות ופכים; כלי השולחן הם כמעט 50% מהמכלול. נמצאו גם סירי בישול וכלי אגירה גדולים, ובהם קנקנים ופיטסים; זוהי משפחת הכלים השכיחה במכלול של תקופת הב״ת 2 והברונזה המאוחרת 1 (ר׳ להלן). כן נמצאו פכיות דלייה, פכיות אגסיות, נר שמן וכלי יבוא מקפריסין (איור 17).

קערות פתוחות (איורים 18 :6, 7; 19 :2; 20 :1, 2; 21 :1, 2).— זהו הטיפוס השכיח בכלי השולחן של התקופה. לכלים (20–40 ס״מ קוטר) דופן עגולה ובמקרים אחדים היא ישרה. לרוב הקערות שפה עגולה, נוטה מעט פנימה. ברוב המקרים לקערות בסיס דיסקוס ולחלקן בסיס טבעת נמוך; לא נמצאו קערות שלמות. חלק מהקערות מחופות אדום מבפנים (איורים 18 :6; 20 :1, 2), מבחוץ (איור 21 :1) ועל השפה בחלקה החיצון או מבפנים. נמצאו קערות אחדות ממורקות במירוק רדיאלי על הדופן הפנימית (איורים 18 :6; 19 :2; 20 :1). לאחת הקערות ישרות־הדופן (איור 19 :2) יש חור מפולש מתחת לשפה, שנעשה לאחר הצריפה. לקערות הפתוחות, המחופות אדום והממורקות במירוק רדיאלי, שפות ובסיסים מגוונים, והן נפוצות מאוד בכלי השולחן של הגליל המערבי, עמק יזרעאל, השרון ולאורך רצועת החוף, מנהריה עד אגן הירקון (בארי תשס״ח :219–220, קערות מטיפוס I, ור׳ שם הקבלות נוספות). דוגמות סמוכות לאתר נמצאו בתל יקנעם שכבות XXIV–XXIII (Livneh 2005: Figs. II.4:4–7; II.8: 3; II.9:16–18; II.10:16–23; II.14:2; 2.15:2); בקברים מתל מגידו שכבה XIII (Loud 1948: Pl. 14:19, 23, 32, 36; 19:6, 9; 21:16, 19; 22:1–3); בח״רבת אל־רג׳ם שבשרון (שלם 2002: איור 7 :12–14); ובשלב השני של מערת קבורה בברקאי (גופנא וזוסמן תשכ״ט: ציור 4 :9).

קערות מזוות, סגורות (איורים 19 :3; 20 :6, 7).— הקערות הן ספלים דו־קוניים שנועדו לשתייה; הן שכיחות במכלולים ביתיים ובמכלולי קבורה. באתר 152 נמצאו תשע קערות מזוות (כ־16 ס״מ קוטר). השפה קצרה, מחודדת או עגולה, ומתרחבת חוצה. לחלק מהשפות יש מרזב מבפנים (איורים 19 :3; 20 :7). רוב הקערות

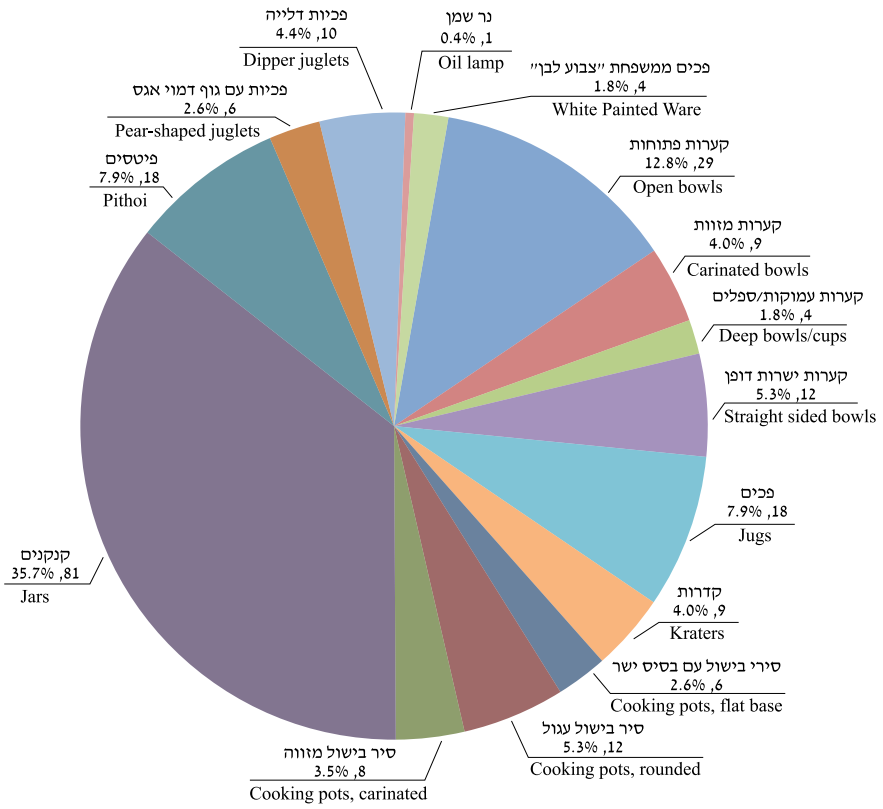

איור 17. התפלגות החרסים מתקופת הברונזה התיכונה 2 והברונזה המאוחרת 1, לפי משפחות כלים.

מחופות בחיפוי אדום מבריק על הדופן החיצונית ועל החלק הפנימי של השפה, וחלקן ממורקות במירוק אנכי המעניק לכלי גוון מתכתי. קערות אלה אופייניות לשלב המאוחר בתקופת הב״ת 2א׳ עד ראשית תקופת הב״ת 2ב׳ (בארי תשס״ח:231–232, ור׳ שם הקבלות נוספות), ורבות מהן נמצאו בקברים (בארי תשס״ח:337, 382; יסעור־לנדאו וסמט תשע״ד:9). קערות דומות נמצאו באתרים רבים סמוך לאתר 152, למשל בקבר מתל בורגה (Golani 2011:80, Fig. 12:4–6); בתל אסור שטח B (בארי תשס״ג: איור 27:8–9; בר 2016: איור 11); במערת קבורה בברקאי בשלב הקבורה השני (גופנא וזוסמן תשכ״ט:9, ציור 4: 10); בתל יקנעם שכבות XXV–XII (Livneh 2005:41–42, 45, 47, 50, 52–55; Figs. II.1:2; II.2:2, 3; II.3:1; II.4:1, 2; II.5:1, 2; II.6:1–3; II.7:6, 7; II.10:1–11; II.17:1–10; II.20:8, 9; II.21:1, 2); בתל קשיש שכבות IXB–X (Ben-Tor and Bonfil 2003:187, 200, 206, Figs. 77:2–4; 81:5, 14, 15; 82:3; 83:4); ובקברים מתל מגידו שכבות XIV–XII (Loud 1948: Pls. 14:31, 33, 39; 15:1–4; 16:14; 28:8, 9).

קדרה (איור 18:1).— נמצאו ארבע קדרות חסרות צוואר שלהן מתאר עגול. לקדרות שפת מדף מקופלת חוצה, והן אופייניות בעיקר לצפון הארץ ולסוריה בתקופת הב״ת 2א׳; הקערות ממשיכות גם לתקופת הב״ת 2ב׳ (ר׳ למשל בעכו, בארי תשס״ח:246, לוח 7:7, ור׳ שם הקבלות נוספות). הקבלות מתקופת הב״ת 2א׳ נמצאו באתרי השרון, למשל בתל אפק־אנטיפטריס בשלב קדם־ארמון ובשלב הארמון (Beck 2000a: Fig. 10.10:19; 2000b:113, Fig. 8.18:1). הקבלות מאוחרות יותר נמצאו באתרים סמוכים, למשל בתל יקנעם שכבה XII (Livneh 2005: Fig. II.21:16) ובתל קשיש שכבה IXB (Ben-Tor and Bonfil 2003:207, Fig. 85:11).

פכים (איורים 18:14 ; 19:6).— נמצאו 18 שברים מזוהים של פכים. כיוון שרק חלקם העליון של הפכים השתמר, קשה לאפיינם במדויק. לפכים שפה מעובה, מקופלת חוצה ; חלקה הגבוה של השפה מחודד וזקוף, ובחלקה הפנימי קבוע שקע לפקק. בלוחות מוצגים שני פכים, לאחד (איור 18:14) צוואר קעור וצר, גוף פחוס או כדורי וידית סל. טיפוס זה נפוץ במכלולים מהשלבים המאוחרים של תקופת הב״ת 2ב׳ עד ראשית תקופת הברונזה המאוחרת, בעיקר באזור בקעת הירדן ועמק יזרעאל. שפת פך דומה נמצאה בתל קשיש שכבה VIII (Ben-Tor and Bonfil 2003: Fig. 93:24). כלים שלמים, שלהם שפות דומות, נמצאו בקברים 44, 251, 3109 ו־4053 במגידו (Guy 1938: Pls. 24:18; 26:19; Loud 1948: Pls. 19:21; 31:6) ובקבר מיפתחאל (Barda and Brown 2003: Fig. 6:7). לפך האחר (איור 19:6) שפה וצוואר האופייניים לפכים שלהם גוף סגלגל, והם היו בשימוש זמן ממושך יותר בתקופת הב״ת 2ב׳. הקבלות נמצאו בקבר ליד תל רחוב שבעמק בית שאן (Gal and Zori 2005: Fig. 7:3) ובקבר מגינוסר (אפשטיין תשל״ד : ציור 6:2).

סיר בישול עגול (איור 19:1).— הסיר חסר צוואר, שפתו קצרה ומקופלת חוצה, ולה מרזב בחלקה הפנימי. טיפוס זה שכיח בסירי הבישול של תקופת הב״ת 2 באתר (ר׳ איור 17) ובאתרי תקופת הב״ת 2א׳ ; שכיחותו פוחתת בתקופת הב״ת 2ב׳ (ר׳ למשל בתל יקנעם, Livneh 2005:53). הקבלות מאתרים סמוכים נמצאו בתל יקנעם שכבות XXV–XXIII (Livneh 2005:43, 46, 48, 50, 51, 53, Figs. II.2:23–25; II.3:7; II.4:22, 23; II.5:8, 9; II.9:21; II.11:4–7, 10, 11; II.18:1, 3, 4, 6, 7; II.20:19, 20) ; בתל קשיש שכבות X–IX (Ben-Tor and Bonfil 2003:187, Figs. 76:2; 78:6–10; 79:12; 80:3; 81:17,18; 82:6, 7, 14; 83:8; 84:7; 85:14) ; ובתל מבורך שכבות XV–XIII (Kempinski 1984: Figs. 13:5; 16:16).

סיר בישול ישר־דופן (איור 20:3).— הסיר נעשה ביד, ולו שפה שטוחה וחריץ בחלקה העליון, דופן ישרה, נוטה מעט חוצה ובסיס שטוח. מתחת לשפה מודבקת רצועת טין עבה ועליה עיטור בהון. סירי בישול מעין אלה נפוצים בשדרת ההר המרכזית של הארץ, בשומרון וביהודה, ושכיחים פחות סמוך לחוף, שם נמצאה כמות קטנה למדי של סירים ישרי־דופן בהשוואה לסירים העגולים (בארי, בהכנה ; Cole 1984:61–62; Steiner 2001: Fig. 3.7:121–130; 3.13:38–43; Eisenberg 2012:272–273). סירי בישול ישרי־דופן נפוצים במכלולים ביתיים בתקופת הב״ת 2, והם נדירים למדי בקברים. הקבלות נמצאו בתל יקנעם שכבות XXV–XXIIIB (Livneh 2005:42, Figs. II.3:5; II.7:2; II.15:12) ובתל קשיש שכבה IXC — שכבות המיוחסות לתקופת הב״ת 2א׳ עד ראשית תקופת הב״ת 2ב׳ (Ben-Tor and Bonfil 2003:201, Figs. 79:2; 81:16; Bonfil 2003:284, Fig. 117). סירים משלב זה נמצאו גם באתרים סמוכים לאתר 152, בח׳ירבת אל־רג׳ם (שלם 2002:60, איור 10:1–5), בתל בורגה ובתל זרור (כוכבי, בק וגופנא תשמ״א:45, ציור 10:23–25 ; ציור 16:11).

קנקנים (איורים 18:2–4, 8–10, 13 ; 19:5 ; 20:4, 5, 8 ; 21:3, 4).— נמצאו 22 שפות של קנקנים. השפות שכיחות מאוד במכלול של אתר 152, חלקן שייך לקנקנים שלהם שפה ארוכה ודקה הנוטה מעט חוצה (איורים 18:2, 10 ; 19:5 ; 20:8). לרוב הקנקנים צוואר ארוך, רכס בחיבור השפה אל הצוואר ושקע בחלק הפנימי של השפה. כן נמצאו קנקנים, שלהם שפה סגלגלה וקצרה, מקופלת חוצה (איורים 18:3, 8, 9 ; 21:3), או שפה מחודדת וקצרה, מקופלת חוצה (איורים 20:4, 5 ; 21:4). הקנקנים הם מטיפוס קנקן מסחרי, סגלגל וקטן, שנפוץ בלבנט בתקופת הב״ת 2א׳ באזור החוף (בארי תשס״ח : 260, טיפוסים I, III, IV, ור׳ שם הקבלות נוספות), ובמטענים של ספינות. קנקנים מסוג זה הגיעו בדרכי מסחר גם לחופי מצריים והים האגאי (Marcus 1995:601; Aston 2002:56; Cohen-Weinberger and Goren 2004), והם נפוצים גם במכלולי קבורה (ר׳ למשל בתל בורגה : Golani 2011: Fig. 14, ובתל נאמי : Marcus 1991: Fig. 40). בתקופת הב״ת 2ב׳ מספרם של קנקנים אלה פוחת. לקנקנים הקבלות כמעט בכל אתר מתקופת הב״ת 2א׳ לאורך חוף הלבנון וישראל.

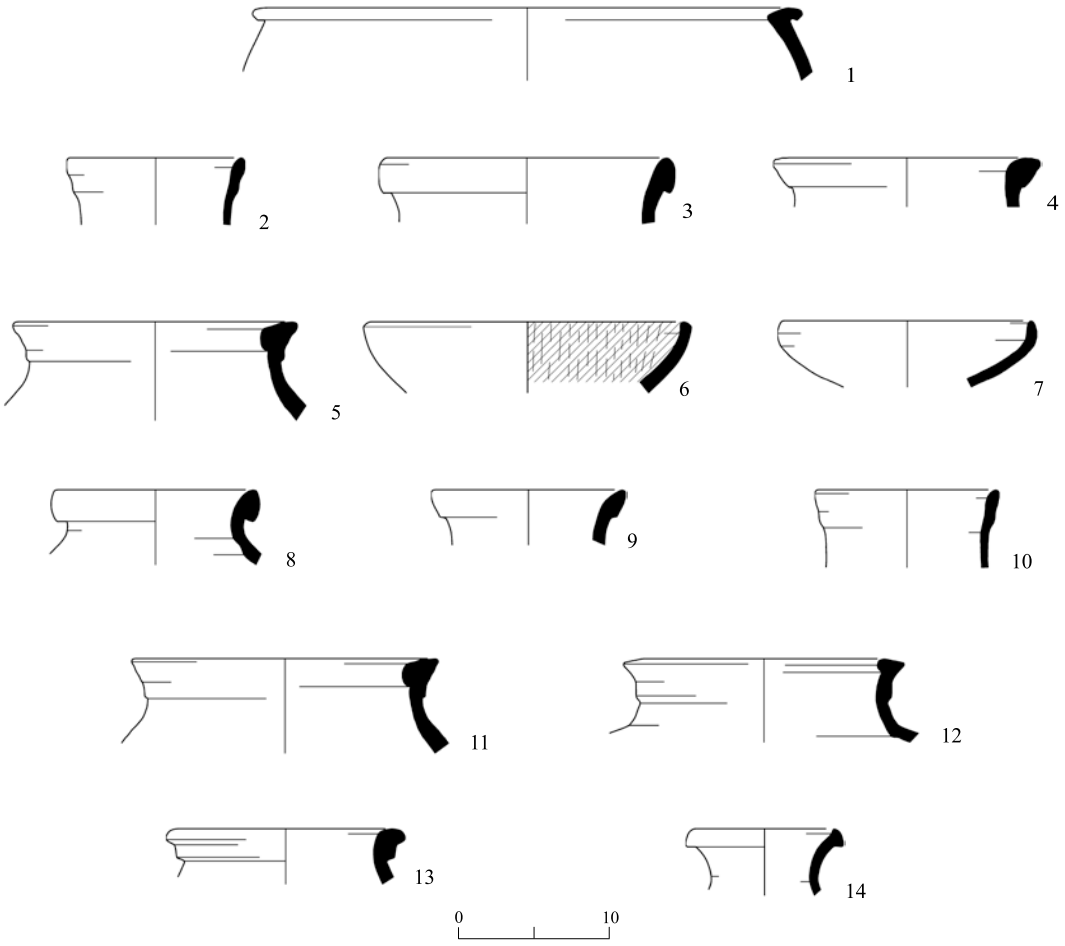

איור 18. כלי החרס מהתקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳ (ריבוע E16).

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור
1	קדרה	171	1210/4	טין חום; מעט חצצים לבנים, קטנים ובינוניים
2	קנקן	171	1235/2	טין חום; מעט חצצים לבנים, כהים, קטנים
3	קנקן	171	1210/5	טין חום; חצצים לבנים, קטנים ובינוניים
4	קנקן	171	1235/1	טין חום; חצצים לבנים, קטנים
5	פיטס	171	1210/2	טין חום; חצצים לבנים, קטנים ובינוניים
6	קערה	126	1134/2	טין חום; חצצים לבנים, קטנים; חיפוי אדום, מירוק רדיאלי מבפנים
7	קערה	126	1105/1	טין חום בהיר
8	קנקן	126	1182/9	טין צלהב בהיר; חצצים כהים, קטנים
9	קנקן	126	1175/1	טין אפור שנצרף לחום; חצצים בהירים, כהים, קטנים
10	קנקן	126	1182/2	טין חום מפולם היטב; מעט חצצים בהירים, קטנים
11	פיטס	126	1182/1	טין חום; חצצים בהירים, קטנים ובינוניים
12	פיטס	126	1182/8	טין חום; חצצים בהירים וכהים, קטנים ובינוניים
13	קנקן	126	1182/10	טין חום; חצצים בהירים, בינוניים
14	פך	126	1134/1	טין אפור; מעט חצצים לבנים, קטנים

הקבלות סמוך לאתר 152 אפשר למצוא למשל בתל מגידו שכבה XIII (Loud 1948: Pl. 18) ובתל קשיש שכבות IXC–X (Ben-Tor and Bonfil 2003: Figs. 76:3–5; 77:5, 6; 78:14, 15; 81:21; 83:15, 16; 84:3, 4, 13, 14). לחלק מהקנקנים (איור 18:4) פתח רחב למדי ושפה סגלגלה מקופלת חוצה ולה קצה מחודד; באתר 152 נמצאו רק שתי שפות מטיפוס זה. לקנקן הקבלה בתל מגידו בקבר 5114 משכבה XIII (Loud 1948: Pl.16:10). כן נמצא קנקן (איור 18:13), שלו שפה עבה, מקופלת חוצה ורכס בחלקה התחתון. קנקן שלו שפה דומה נמצא בתל מגידו בקבר 5103 משכבה XII (Loud 1948: Pl. 18:3) ובשטח B שלב Vc בתל אפק־אנטיפטריס, שלב הארמון (Beck 2010a: Figs. 10.13:26; 10.31; 2000b: Figs. 8.12:27, 28; 8.13:8).

פיטסים (איורים 18:5, 11, 12; 19:4, 7; 20:9, 10; 21:5).— נמצאו 18 שפות של פיטסים האופייניים לתקופות הב״ת 2א׳–ב׳, לשניים מהם (איור 20:9, 10) דופן עבה למדי. לפיטס מס׳ 9 שפה עבה, מקופלת חוצה וחתך משולש. הקבלות נמצאו בתל קשיש שכבה IXa המתוארכת לתקופת הב״ת 2ב׳ (Ben-Tor and Bonfil 2003:229, Pl. 91:9) ובתל יקנעם שכבה XXIII (Livneh 2005: Fig. II.38:21). לפיטס מס׳ 10 שפה עבה, מקופלת חוצה, ולה חתך מלבני וצוואר קצר; בחיבור שבין השפה לצוואר נראה חריץ עמוק. הקבלות

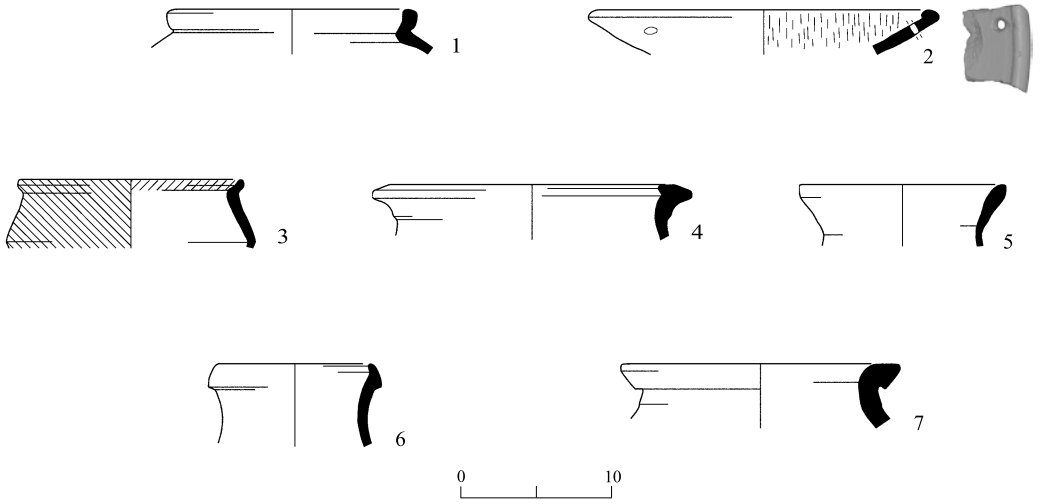

איור 19. כלי החרס מתקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳ (ריבועים E15 ר F8).

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור
1	סיר בישול	145	1132/2	טין חום כהה; חצצים רבים, לבנים וכהים, קטנים; שרידי פיח מבחוץ
2	קערה	102	1002/3	טין חום; ליבה אפורה; חצצים לבנים וכהים; חיפוי אדום, מירוק רדיאלי מבפנים ועל החלק הפנימי של השפה; חור מפולש מתחת לשפה, שנעשה לאחר הצריפה
3	קערה	102	1002/7	טין חום; מעט חסמים, קטנים, לבנים ואפורים; חיפוי אדום מבחוץ ועל החלק הפנימי של השפה; צריפה טובה
4	פיטס	102	1020/4	טין חום; חסמים קטנים, לבנים וכהים
5	קנקן	120	1074/7	טין חום; חצצים לבנים קטנים ובינוניים
6	פך	120	1074/8	טין אפור; חצצים לבנים רבים, קטנים ובינוניים; מעט חסמים כהים גדולים
7	פיטס	120	1081/5	טין חום; חצצים רבים, כהים, קטנים

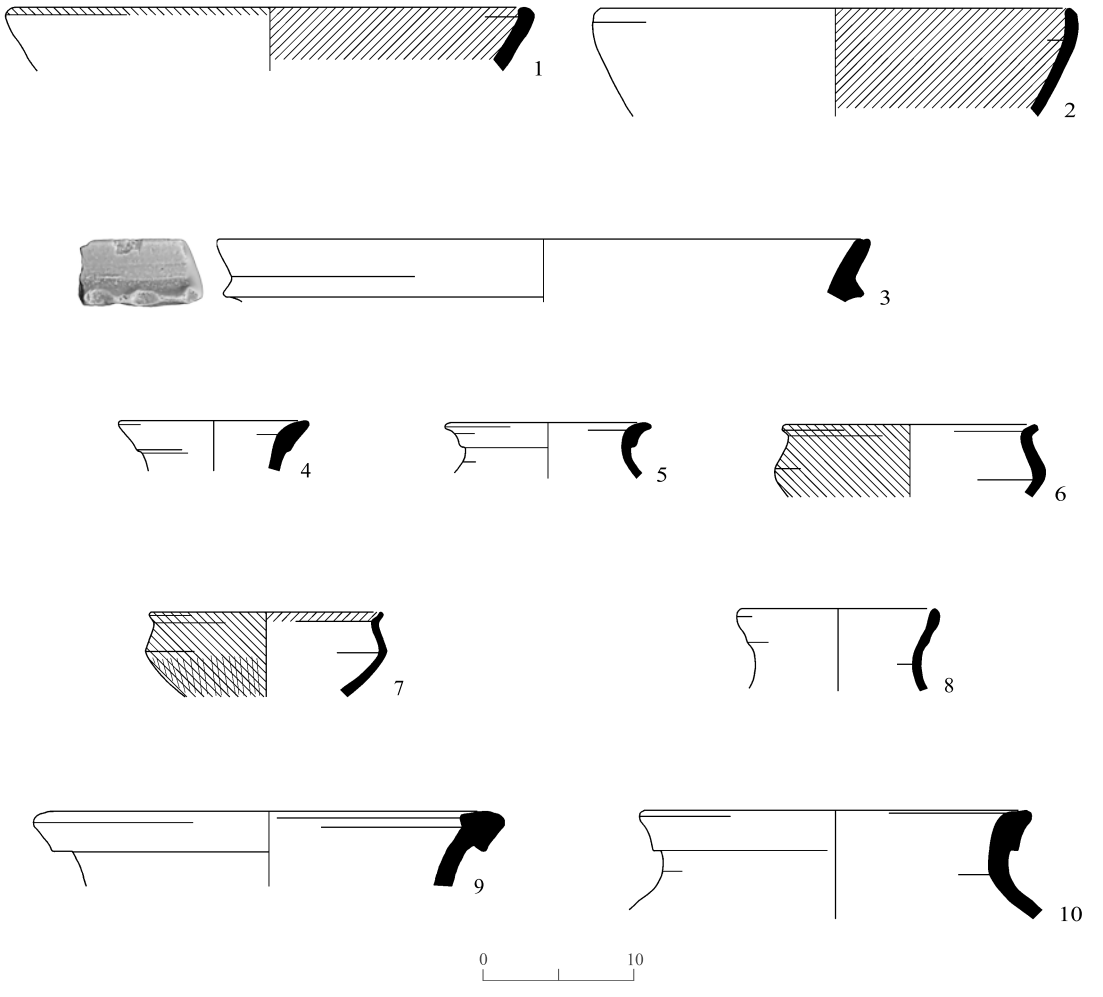

איור 20. כלי החרס מתקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳ (ריבועים E22–23, F23).

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור
1	קערה	146	1186/2	טין צלהב; חיפוי אדום, עבה; מירוק רדיאלי
2	קערה	148	1239/1	טין חום; חצצים לבנים, קטנים; חיפוי אדום; מירוק רדיאלי
3	סיר בישול	135	1108/4	טין חום; חצצים רבים, קטנים, כהים ומעט חצצים קטנים, לבנים
4	קנקן	135	1108/1	טין חום; מעט חצצים אפורים ולבנים בינוניים
5	קנקן	118	1088/1	טין צלהב; חצצים רבים מאוד, כהים, קטנים, מעט חצצים לבנים בינוניים וגדולים
6	קערה	153	1197/1	טין חום; מעט חצצים לבנים קטנים ובינוניים; חיפוי אדום מבחוץ
7	קערה	119	1069/2	טין חום; חצצים לבנים, קטנים; חיפוי אדום מבחוץ ועל החלק הפנימי של השפה; מירוק רדיאלי בחלק התחתון של הקערה
8	קנקן	119	1139/2	טין חום; מעט חסמים קטנים, לבנם וכהים
9	פיטס	119	1069/3	טין חום בהיר; חצצים רבים, לבנים קטנים ובינוניים
10	פיטס	160	1183/3	טין אפור שנצרף לחום; חצצים רבים, לבנים קטנים ובינוניים

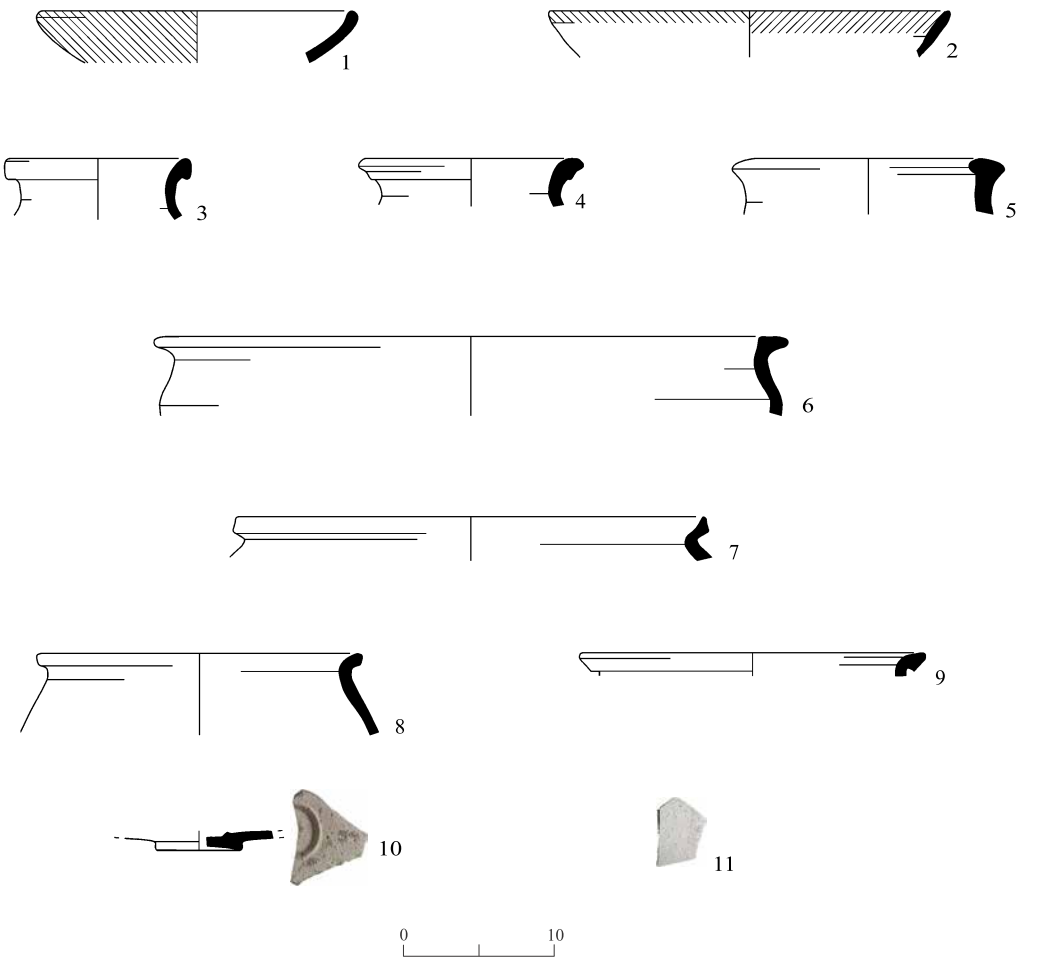

איור 21. כלי החרס מתקופת הברונזה התיכונה 2א׳–ב׳ (1–5 ; ריבועים E–F26) ומתקופת הברונזה התיכונה 2ג׳–המאוחרת 1 (6–10).

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור
1	קערה	108	1072/3	טין אדמדם ; ליבה אפורה ; חיפוי חום-אדום ; מירוק מבפנים
2	קערה	108	1044/1	טין חום בהיר ; ליבה שחורה ; חיפוי אדום על השפה מבפנים ומבחוץ
3	קנקן	108	1078/5	טין חום ; חצצים לבנים, בינוניים
4	קנקן	108	1216/2	טין חום ; חצצים לבנים וחומים, בינוניים
5	פיטס	108	1216/1	טין חום ; חצצים לבנים, גדולים
6	קדרה	143	1241/1	טין חום־בהיר עד אפור ; חצצים לבנים, קטנים ובינוניים
7	סיר בישול	146	1135/1	טין חום־אדמדם ; חצצים לבנים, קטנים
8	סיר בישול	126	1134/5	טין חום כהה ; חצצים לבנים, קטנים ; שרידי פיח מבחוץ ומבפנים
9	סיר בישול	119	1153/13	טין חום ; חצצים לבנים, קטנים
10	קערה	135	1138/3	טין אפור ; חצצים לבנים ואפורים, קטנים ובינוניים
11	פך	135	1138	טין חום ; חיפוי עבה, לבן ; מירוק

נמצאו בתל קשיש שכבה IXa–c (Ben-Tor and Bonfil 2003:202, Fig. 81:22; 87:1), בתל יקנעם שכבה XXIIIa (Livneh 2005: Fig. II.18:24) ובתל מגידו שכבה XIII (Loud 1948: Pl. 18:3).

נמצאו שני פיטסים (איור 18:5, 11), שלהם שפה סגלגלה וקצה מחודד הנוטה מעט לפנים. בחיבור לצוואר נמצא רכס בחלק החיצון וחריץ עמוק בחלק הפנימי. שפות מטיפוס זה נפוצות מאוד בקנקנים ובפיטסים מתקופת הב״ת 2א׳–ג׳ כמעט בכל אזור הלבנט, ולהם הקבלות רבות, למשל בתל עכו שלב 3 (בארי תשס״ח:256–257, לוח 9:15, ור׳ שם הקבלות נוספות). פיטסים מטיפוס זה נמצאו גם סמוך לחפירה זו, למשל בתל יקנעם שכבה XIIIa (Livneh 2005: Fig. II.18:16), בתל קשיש שכבה XIa (Ben-Tor and Bonfil 2003: Figs. 86:23; 87:3–6; 88:1; 91:6) ובתל מבורך שכבות XV–XIV (Kempinski 1984:56, Fig. 14:26).

לטיפוס נוסף של פיטסים (איורים 18:12 ; 19:4 ; 21:5) צוואר קצר ושפה מעובה שחלקה העליון שטוח, או קמור מעט ונוטה מעט חוצה. בחיבור השפה לצוואר נמצא רכס בחלק החיצון וחריץ מבפנים. טיפוס זה נפוץ באתרים רבים בתקופת הב״ת 2א׳, ובמיוחד בתקופת הב״ת 2ב׳. הקבלות נמצאו בתל עכו שלב 3 (בארי תשס״ח:256, לוח 9:11, ור׳ שם הקבלות נוספות), בתל קשיש שכבות IXc–VIII (Ben-Tor and Bonfil 2003:202, Figs. 78:16; 79:16; 86:24; 87:4; 93:25) ובתל יקנעם שכבות XXIIIa–XXI (Livneh 2005: Figs. II.18:11–13, 15, 18; II.24:1, 2, 4; II.38:6).

פכיות דלייה ופכיות אגסיות.— נמצאו שישה שברים של פכיות דלייה ועשרה שברים של פכיות אגסיות, חלקן מחופות אדום וממורקות.[8]

נר שמן.— נמצא שבר אחד של נר שמן (ר׳ הערה 8).

כלי יבוא מקפריסין (White Painted III–IV; Pendent Line Style ; איור 22).— נמצאו ארבעה שברים של פכים ממשפחת ״צבוע לבן מעוטר בגלים אנכיים״ שיובאו ממזרח קפריסין. הכלים עשויים ביד, מחופים בצבע אפור בהיר־צלהב וצבועים ברצועות בצבע שחור מט. חרסים ממשפחה זו נמצאו בתל נאמי מתקופת הב״ת 2א׳ (Artzy and Marcus 1992:106–107) ובתוך הסוללות של עכו לצד חרסים רבים מסוף תקופת הב״ת 2א׳ – ראשית תקופת הב״ת 2ב׳ (בארי תשס״ח:282–284, ור׳ שם הקבלות נוספות).

איור 22. שברי כלי חרס מיובאים מקפריסין ממשפחת ״צבוע לבן מעוטר בגלים אנכיים״.

[8] הפכיות והנר לא נסרקו בשל מצב השתמרותם הגרוע, אך הם נזכרים פה בשל חשיבותם במכלול.

תקופות הברונזה התיכונה 2ג׳–הברונזה המאוחרת 1

נמצאו שברים של קדרות וסירי בישול מזווים, לצד שברי כלי חרס ממשפחת ״שוקולד על לבן״, שתאריכם מתקופת הב״ת 2ג׳ – הב״מ 1 (איור 21). שברים אלו לא נמצאו באתרם.

קדרות (איור 21:6).— נמצאו שלוש שפות של קדרות פתוחות. לקדרות שפת מדף שחתכה משולש. הכתף מזווה ונמצאת בשליש גובה הכלי; נראה שהיו לה שתי ידיות אוזן ובסיס טבעת. קדרות דומות נפוצות בשלבים המאוחרים של תקופת הברונזה התיכונה ובתקופת הברונזה המאוחרת, למשל בתל מגידו שכבה X (Loud 1948: Pl. 46:3); בסוללה של תל עכו שטח AB, שלבים 2א׳–1א׳, המתוארכים לתקופת הב״ת 2ג׳ – הב״מ 1 (בארי תשס״ח:246, איורים ו.16:73, ו.3:77; לוח 8:7, 9); בתל חצור שכבות 5 ו־XVI (Yadin et al. 1958: Pl. CXV:4, 5; Garfinkel 1997: Fig. III.12:28); בתל מיכל, בשכבה מתקופת הברונזה המאוחרת (Negbi 1989: Fig. 5.8:8); ובתל מור שכבה VII (Barako 2007: Fig. 3.15:4). קדרה דומה שנמצאה בתל יקנעם שכבה XXV (Ben-Ami and Livneh 2005:270, Fig. IV.7:3; Livneh 2005:43, Fig. II.2:18) יוחסה כנראה בטעות לתקופת הב״ת 2א׳, ונראה שהיא חדרה משכבה מאוחרת.

סירי בישול מזווים (איור 21:7–9).— נמצאו שפות של שמונה סירים מזווים, פתוחים, ששפתם מקופלת חוצה ולה חתך משולש. לסירים מס׳ 7 ו־8 שפה מקופלת בזווית קהה כדי לאפשר הצבת מכסה; לסיר מס׳ 8 שקע בחלק הפנימי של השפה שנועד למכסה. סירים דומים נמצאו בתל עכו למן תקופת הב״ת 2ב׳ (שלב 2ב׳) ומספרם גדל בראשית תקופת הברונזה המאוחרת (שלב 1א׳; בארי תשס״ח:251–253, איורים ו.6:70; ו.15:74; ו.4:77; ו.15:78; לוח 8:14, 16–18). בתל מגידו הם מתוארכים לתקופת הב״ת 2ג׳ – הב״מ 1 (שלבים F-B10, F-9), ונעדרים ממכלולי תקופת הב״ת 2ב׳ (Ilan, Hallot and Cline 2000: Fig. 9.11: 8, 12, 18; Gadot, Yasur-Landau and Ilan 2006: 173, Fig. 12.1:10–12). בתל קשיש הסירים נפוצים בשכבה VIII מתקופת הב״ת 2ג׳ ומספרם גדל בהדרגה משכבה VIIB המתוארכת לתקופת הב״מ 1 (Bonfil 2003:285). בתל יקנעם 95% מסירים אלה נמצאו בשכבות המיוחסות לתקופת הברונזה המאוחרת (Ben-Ami and Livneh 2005:276, Fig. IV.9).

כלים מטיפוס ״שוקולד על לבן״ (איור 21:10, 11).— נמצא בסיס דיסקוס קעור של קערה (איור 21:10) ממשפחת ״שוקולד על לבן״, ולו שקע פנימי. הכלי מעוטר בעיטור היקפי בצבע חום בהיר מעל השקע בחלק הפנימי של הבסיס; נראה שהחיפוי הלבן נשטף. סמוך לבסיס הקערה נמצא שבר נוסף של פך מחופה לבן (איור 21:11). טיפוס זה של כלי חרס יוצר מטין בהיר, והוא מחופה בחיפוי לבן, שמנוני, וממורק במירוק אנכי. כלים ממשפחה זו מתוארכים לראשית תקופת הברונזה המאוחרת ונפוצים במרכז בקעת הירדן: בבית שאן, פלה ותל אבו אל־חרז (עמירן תשל״א:190–193; בארי תשס״ג:67, ור׳ שם הקבלות נוספות; Fischer 1999; 2003); בדיקות פחמן־14 [9] של השכבות מפלה ומתל אבו אל־חרז שנמצאו בהן כלי ״שוקולד על לבן״, תארכו אותן לשנים 1410–1520 לפסה״נ (Fischer 1999: 55–58; 2003). קערות ממשפחה זו נמצאו גם בתל מגידו שכבה IX (Loud 1948: Pl. 54:11, 18) ובשטח F, שלב 10a (Gadot, Yasur-Landau and Ilan 2006:174, 185, Fig. 12.8:2).

[9] על פי פישר, שהסתמך על בדיקות פטרוגרפיות שערך יובל גורן מתל אבו אל־חרז, הטיפוסים הראשונים של הכלים ממשפחת ״שוקולד על לבן״ (Proto Chocolate-on-White, Chocolate-on-White I Ware) יוצרו בדרום לבנון ובמרכז בקעת הירדן (Fischer 1999: Table 3).

תקופת הברזל 1

המכלול מתקופת הברזל דומה לזה של אתרים מתקופת הברזל 1 באזור עמקי הצפון. הכלים עשויים מטין חום או חום בהיר, ולהם חסמים גדולים, רבים מאבן גיר לבנה ומצור; הם אינם מחופים. נמצאו כלי שולחן — קערות, קדרות ופכים — המהווים כמחצית ממכלול כלי החרס של התקופה (איור 23); כלי בישול, ובהם סירים וטס אפייה; וכלי אגירה, ובהם קנקנים ופיטס אחד (לא צויר).

קערות (איור 24:3, 6, 12).— קערה מס׳ 3 גסה מאוד, ולה דופן ישרה ושפה סגלגלה מקופלת פנימה. היא ממשיכה מסורת של התקופות הברונזה התיכונה והברונזה המאוחרת ונמצאה לה הקבלה בתל כיסן שכבה 13 (Burdajewicz 1994: Pl. 33:10). לקערה מס׳ 6 שפה ארוכה, מחודדת, מקופלת חוצה, זווית קהה בחיבורה לדופן ודופן גסה; הקערה ממשיכה את מסורת הקערות המזוות, הפתוחות, של תקופת הברונזה המאוחרת. הקבלות נמצאו בתל כיסן שכבה 9c (Briend and Humbert 1980: Pl. 79:7a) ובתל מגידו שכבות VIIa–VIa (Loud 1948: Pl. 74:7). קערה מס׳ 12 דמוית מורטריום, ולה שפה משולשת נוטה חוצה, דופן ישרה וכנראה בסיס שטוח. קערות דומות נמצאו במכלולים מראשית תקופת הברזל בתל אסור (בארי תשס״ג:40, איור 1:30).

קערה/קדרה (איור 24:7).— נמצא חלק עליון של קערה או קדרה, שלשפתה חתך משולש, נוטה פנימה, וזיווי במרכז הדופן; הכלי צרוף היטב. טיפוס זה אינו שכיח במכלולי תקופת הברזל הקדומה ולא נמצאו לו הקבלות קרובות. הדוגמה הקרובה ביותר שנמצאה היא קדרה בקבר מתקופת הברזל 1 בסחם (Sahem) שממזרח לנהר הירדן (Fischer 1997: Fig. 8:2; Herr 2015:98, Pl. 1.3.2:3).

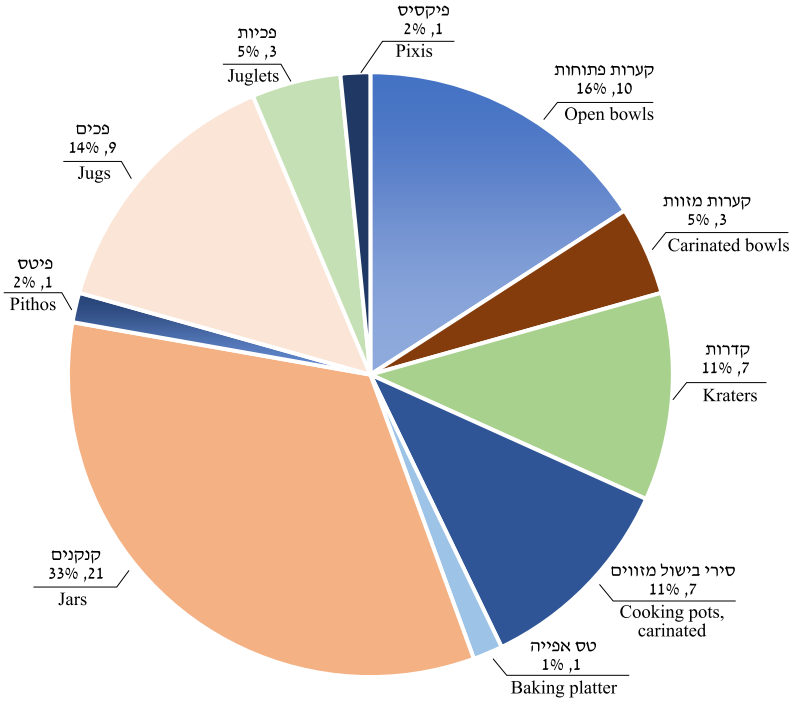

איור 23. התפלגות החרסים מתקופת הברזל 1, לפי משפחות כלים.

קדרות (איור 24:4, 5, 9).— נמצאו שבע שפות של קדרות. קדרה מס׳ 4 שייכת למשפחה של כלי שולחן עמוקים בעלי דופן עגולה, ואפשר להגדירם גם קערות עמוקות. כלים אלה אופייניים לתקופת הברזל 1א׳–ב׳. לקדרה זו שפה סגלגלה, קצרה, מקופלת מעט חוצה. בחיבור השפה לדופן נקבע שקע סגלגל מבחוץ; נמצאו כלים דומים ללא ידיות. הקבלות נמצאו באתרים סמוכים בשכבות מתקופת הברזל 1א׳–ב׳, למשל בתל יקנעם שכבה XVI (Zarzecki-Peleg, Cohen-Anidjar and Ben-Tor 2005:264, Kr. A2, Fig. I.36:16, 17), בתל דור בשכבות המיוחסות לתקופת הברזל 1א׳–ב׳ (Gilboa 2001:422, KR. 13, 14, Pl. 5.22:9; 5.30:13,14), בעין אל־ח׳ילו שכבה II (אריה תשע״ב: איור 1:9.2.10), ובתל כיסן שכבות 9c–10a (Briend and Humbert 1980: Pl. 79:7g; Burdajewicz 1994: Pl. 33:17–21). קדרות מס׳ 5 ו־9 שכיחות באתרים מתקופת הברזל בצפון הארץ, אך במכלול הכלים מאתר 152 לא נמצאו דוגמות נוספות. הקדרות עמוקות, לרוב חסרות ידיות, ולהן שפה קצרה, זקופה, שחתכה סגלגל. קדרות דומות נפוצות בארץ מהשלבים המוקדמים של תקופת הברונזה המאוחרת עד תקופת הברזל 2, בעיקר בשלהי תקופת הברונזה המאוחרת ובתקופת הברזל 1. הקבלות נמצאו באל־אחוואט שכבה II (Be’eri and Cohen 2012:188, K3 Fig. 12.5:4–8, ור׳ שם הפניות נוספות), בתל מגידו שכבות V–VIIa (Lamon and Shipton 1939: Pls. 31:158, 159; 32:169; Loud 1948: Pls. 69:11,12; 78:14; 84:20,) 22) ושכבה K6 (אריה תשע״ב: K1, 117, איורים 4:7.2; 1:7.37; Finkelstein, Zimhoni and Kafri 2000: Figs. 10.1:4, 6, 7; 10.2: 13, 16, 19), בתל יקנעם שכבות XIII–XVIII (Zarzecki-Peleg, Cohen-Anidjar and Ben-Tor 2005:263–264, Fig. 2.13:1, Photo II.5, Kr. IA1, ור׳ שם הפניות נוספות), בתל קירי שכבות VIII–IX (Ben-Tor and Portugali 1987: Figs. 16:2; 20:2; 27:6, 7; Hunt 1987:194, C2, Figs. 38:13; 47:11) ובתל דור, מסוף תקופת הברזל 1א׳ – סוף תקופת הברזל 1ב׳ (Gilboa 2001:115–117, Kr 21).

פכים.— נמצאו שברים של תשעה פכים (לא צוירו).

סירי בישול (איור 24:1, 2, 8, 10, 11).— שפת כלי מס׳ 1 שייכת לסיר בישול גדול ורחב, ולו שפה מקופלת חוצה שחתכה משולש. בחלק העליון, הפנימי של השפה נקבע שקע רדוד למכסה; דופן הסיר עבה ושחורה מפיח. טיפוס זה ממשיך מסורת של סירים מזווים מסוף תקופת הברונזה התיכונה ומתקופת הב״מ 1 (ר׳ איור 21:7–9); הוא נפוץ בתקופת הברונזה המאוחרת. הקבלות מתקופת הברונזה המאוחרת נמצאו במגידו שכבות IX–VII (Loud 1948: Pls. 55:1, 2, 4; 61:27) ובתל קשיש שכבות IXC–V (Bonfil 2003:285–286, CPIII,) 10a–13 (Burdajewicz 1994: Pls. 11:16, 17, 31; 23:19; 31:3 (CPIIIe, Fig. 119:7, 11). הקבלות מראשית תקופת הברזל נמצאו בתל כיסן שכבות 10–12 (Burdajewicz 1994: Pls. 16:17,17b; 20:15, 15a; 23:26–26c; 31:9a–c, 10a, 10c) ובתל מבורך שכבה VII (Stern 1978: Fig. 14:12–15). טיפוס דומה נפוץ בתל דור, בעיקר בתקופת הברזל 1ב׳ (Gilboa 2001:432, Pl. 5.IX: CP15–CP20, CP22). דוגמות מתקופות מאוחרות יותר נמצאו במצודה בחורבת ראש זית שכבה II המתוארכת לתקופת הברזל 2א׳ (Gal and Alexandre 2000: Figs. III.89:13). סירים מס׳ 10 ו־11 הם סירים מזווים, ולהם שפה ארוכה שקצה עגול. בסיר מס׳ 10 חלקה העליון של הדופן והשפה זקופים, ובסיר מס׳ 11 הם נוטים פנימה. בחיבור בין הדופן לשפה נקבע רכס בולט. סיר זה נפוץ בתל יקנעם בעיקר בשכבות XVII–XVIII מתקופת הברזל 1, אך גם בשכבות של תקופת הברזל 2א׳ (Zarzecki-Peleg, Cohen-Anidjar and Ben-Tor 2005:276–277, CP Va-c, Fig. II.21:3–5). בתל כיסן הוא נפוץ בשכבה 10 (Burdajewicz 1994: Pl. 31:10, 10b) ובתל מבורך — בשכבה VII (Stern 1978: Fig. 14:16). דוגמות מתקופות מאוחרות יותר נמצאו גם בשכבה 1 במצודה בחורבת ראש זית (Gal and Alexandre 2000: Fig. III.21:14, 17).

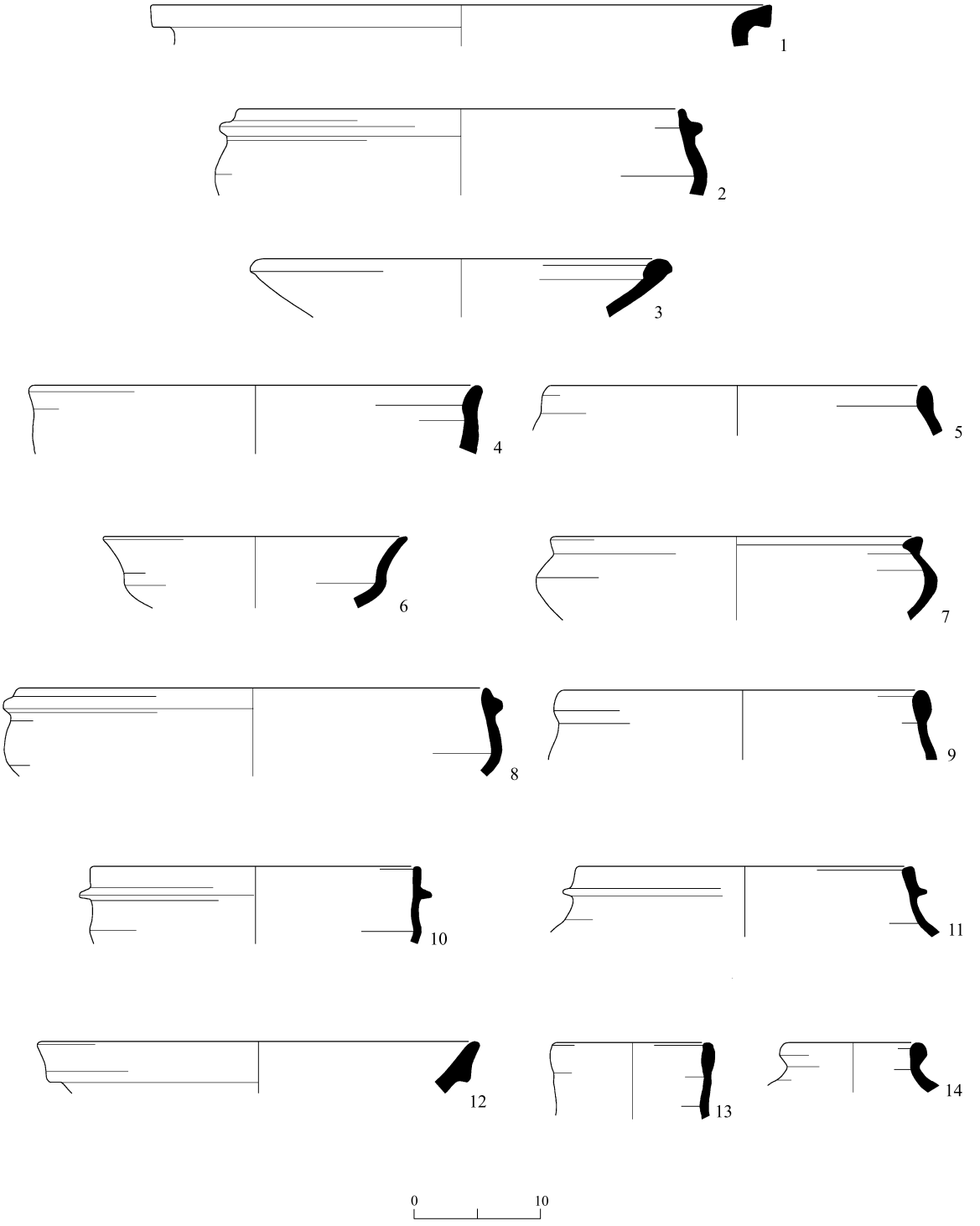

איור 24. כלי החרס מתקופת הברזל 1 (ריבועים E16, E22–23, F23).

◂ איור 24

מס׳	הכלי	לוקוס	סל	תיאור
1	סיר בישול	160	1183/2	טין חום כהה; ליבה שחורה; חצצים לבנים, קטנים ובינוניים; פיח מבפנים ומבחוץ; צריפה גרועה
2	סיר בישול	134	1107/1	טין חום כהה; חצצים לבנים, קטנים; שרידי פיח מבפנים ומבחוץ
3	קערה	123	1085/3	טין חום בהיר; חצצים רבים, לבנים ואפורים וחרסים כתושים קטנים ובינוניים
4	קדרה	123	1085/4	טין חום; חצצים לבנים, בינוניים וגדולים
5	קדרה	123	1085/4	טין חום; חצצים לבנים, בינוניים
6	קערה	109	1023/1	טין חום בהיר; חצצים רבים, לבנים ואפורים קטנים עד גדולים
7	קערה/קדרה	109	1037/3	טין חום כהה; חצצים לבנים, קטנים ובינוניים
8	סיר בישול	110	1039/10	טין חום כהה; ליבה שחורה; חצצים לבנים רבים, קטנים; פיח מבפנים ומבחוץ; צריפה גרועה
9	קדרה	119	1089/3	טין חום; חצצים לבנים בינוניים וגדולים
10	סיר בישול	119	1103/3	טין חום כהה; ליבה שחורה; חצצים רבים, לבנים, קטנים; פיח מבחוץ
11	סיר בישול	119	1103/1	טין חום כהה; ליבה שחורה; חצצים רבים, לבנים, קטנים; פיח מבפנים ומבחוץ
12	קערה	118	1088/2	טין חום בהיר; חצצים לבנים וחרסים כתושים בינוניים וגדולים
13	קנקן	125	1133/1	טין חום־אדמדם; חצצים לבנים
14	קנקן	125	1150/2	טין חום, מפולם היטב

טס אפייה (איור 25).— הכלי דמוי דיסק או קערה רדודה, שהונחה הפוך ולה דופן עגולה. הכלי עשוי מטין חום־כהה מעורב בחסמים לבנים. חלקו העליון של הטס מעוטר בחריצים ומנוקב בחורים קטנים, מפולשים, שניים מהם נראים בחתך השבר; החלקים העליון והתחתון של הטס שחורים מפיח. טסי אפייה דומים נתגלו בשכבות מתקופת הברזל 1א׳–ב׳, למשל בתל יקנעם שכבה XVII (Zarzecki-Peleg, Cohen-Anidjar and Ben-Tor 2005:281, Pl. 2.24:2, Photo II.8, ור׳ שם הפניות נוספות) ובאל־אחוואט שכבה 2 (Be’eri and Cohen 2012:193–194, Fig. 12.10:3, 4, ור׳ שם הפניות נוספות).

קנקנים (איורים 24:13, 14 ; 26).— נמצאו שברים אינדיקטיבים של 22 קנקנים. כלי מס׳ 13 באיור 24 מייצג חמישה שברים מטיפוס זה. הקבלות לו נמצאו במגידו שכבה VIIb (Loud 1948: Pl. 64:1), בתל כיסן שכבות 9–13 (Briend and Humbert 1980: Pl. 59:4–6; 60:2; 67:3e; Burdajewicz 1994: Pls. 14:1–4; 26:5–12;) ובתל דור (Gilboa 2001: SJ 4b Pl. 5.XII: SJ4b; להקבלות נוספות ר׳ גם Mazar 2015:4–15, Pl. 30:9–9e–1.1.16:2, 3, 7, 11); קנקן מס׳ 14 באיור 24 מייצג שבע שפות דומות מכלל הקנקנים שנמצאו באתר, ולו שפה עגולה, קצרה, וצוואר קצר, והוא שייך לשלב מאוחר בתקופת הברזל 1. הקבלה נמצאה בתל יקנעם שכבה XVIII (Zarzecki-Peleg, Cohen-Anidjar and Ben-Tor 2005:303–304, SJ IIIa, Fig. II.31:1).

בשכבה IIIא׳ (L166) נמצאה, שלא באתרה, ידית קנקן הנושאת חריתה מלבנית, שנעשתה לפני צריפת הכלי, ובה שני קווים מצטלבים בצורת האות X. על סמך סוג הטין של הידית ורמת הצריפה נראה שהקרמיקה דומה לזו של שכבה II, ועל כן יש לשייכה לתקופת הברזל 1. לחריתה זו לא נמצאו הקבלות.[10]

[10] בשכבה II נמצאו גם שברים של שלוש פכיות ושבר אחד של פיקסיס (לא צוירו).

איור 26. ידית קנקן הנושאת חריתה מלבנית.

איור 25. טס אפייה.

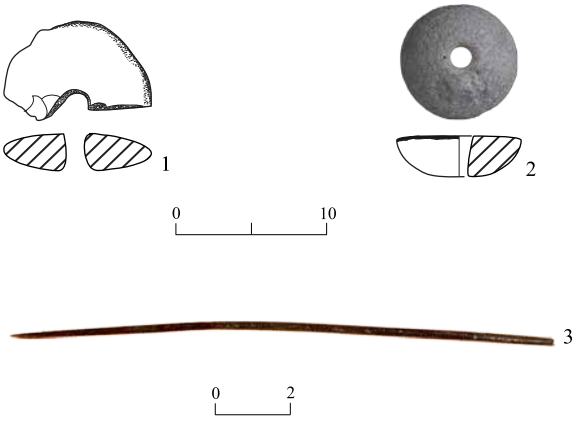

איור 27. ממצא קטן.

המכלול הקדום באתר תוארך למחצית השנייה של האלף השלישי לפסה״נ (שכבה IV), אך נראה שהאתר היה מיושב זמן ארוך למדי במחצית הראשונה של האלף השני לפסה״נ. מתקופת הברונזה התיכונה (מקביל למגידו שכבות XIII–IX, על פי החלוקה של משלחת שיקגו) נמצאו חרסים רבים, חלקם הגדול שייך לכלי אגירה גדולים. ממצא זה מאפיין אתר של יושבי קבע, בדומה לשילה שכבה VII ולעיר דוד (Bunimovitz and Finkelstein 1993:82; Eisenberg 2012:262). בתקופת הברונזה המאוחרת אופי האתר פחות ברור משום שמכלול החרסים קטן ולא נמצא באתרו. בשל העובדה שהחפירה מצומצמת, לא ברור אם בתקופת הברונזה המאוחרת 2ב׳ היה פער יישובי, או שהפעילות נמשכה ברצף מתקופת הברונזה התיכונה 2א׳ עד תקופת הברזל 1. שכבה זו מקבילה לשכבות מתקופת הברזל 1 בתל יקנעם, במיוחד שכבה XVIII (Zarzecki-Peleg 2005), או לתל מגידו שכבה VIa (Loud 1948:114–116, Pls. 74–87).

עצמות בעלי החיים

מרים פינס

מרבית העצמות שנחשפו בחפירה הגיעו מהצטברויות שתוארכו לתקופת הברזל 1 וכיסו את מבנה 165 (L119) ואת סביבתו (L143), וכן במתקן המעוגל (L123). מקורם של יתר העצמות במילויים המתוארכים לתקופת הב״ת 2א׳ (L102, L173).

עצמות בעלי החיים זוהו באמצעות פרוטוקול מהיר לזיהוי (Davis 1992; Marom and Bar-Oz 2008; Trentacoste 2009) ונערכה השוואה לאוסף של המעבדה לזואוארכיאולוגיה באוניברסיטת חיפה. זיהוי הפריט למין נערך ברמה הטקסונומית הנמוכה ביותר האפשרית; בעצמות עז (*Capra hircus*) וכבש (*Ovis aries*), הדומים מבחינה מורפולוגית, הובחן המין על פי הקריטריונים המתוארים במחקרם של זדר ולפאם (Zeder and Lapham 2010). גיל בעלי החיים נקבע על פי איחוי האפיפיזות. מדידות מורפומטריות של העצמות נלקחו על פי שיטות מדידה מוכרות (Driesch 1976; Davis 1996).

בחפירה נתגלה ממצא דל של עצמות בעלי חיים. שכיחויות המינים וחלקי השלד נספרו על פי שברי העצם המזוהים (טבלה 1), ונערכו מדידות מורפומטריות (טבלה 2). מרבית העצמות מייצגות צאן (*Ovis aries*/*Capra hircus*=1; *Ovis aries* N =4), חזירים (*Sus scrofa*; N =5) ובקר (*Bos taurus*; N =3). מצב השתמרות העצמות במכלול הוא בינוני; לא נצפו סימני מכרסמים או טורפים, אך נראה שהעצמות נחשפו לפגעי מזג האוויר טרם הושלם תהליך הרבדתם באדמה.

כל העצמות שבהן אפשר היה להבחין במצב איחוי האפיפיזות היו מאוחות, פרט לשתיים: עצמות איליום (illium), ורדיוס (radius) של חזיר, המלמדות שהחיות נשחטו בגיל מבוגר. בשל מיעוט ממצא הפאונה בחפירה, לא ניתן לדון בכלכלת האתר בתקופות אלו.

טבלה 1. מין בעלי החיים
Table 1. Animal Species

מין Species	תקופת הברונזה התיכונה 2א׳ Middle Bronze Age IIA	תקופת הברזל Iron Age 1	ס״ה Total
צאן *Ovis aries/Capra hircus*		1	
כבש *Ovis aries*	1	3	
בקר *Bos taurus*		3	
חזיר *Sus scofa*	2	3	
ס״ה Total	3	10	13

טבלה 2. מידות העצמות (מ״מ)
Table 2. Bone Mesurements (mm)

איבר Body Part		מדידות					
		GLpe	SD	GL	BFd	Bd	Bp
כבש (*Ovis aries*)							
אצבעות	Phalanges I	34.1	8.8	34.9		11	34.2
	Phalanges I	38.9	9.5	38.7		11.7	38.8
	Phalanges I	36.5	8.8	36.2		9.4	11.1
עצמות כף היד	Metacarpal		12.8		26.2	26.5	
חזיר (*Sus scrofa*)							
אצבעות	Phalanges I	35	11.5	36.1			13.9

ממצא הרכיכות

ענבר קטלב

באתר זוהו 33 שרידי רכיכות בשכבות מתקופת הב״ת 2א׳ ומתקופת הברזל 1.[11] הקונכיות נאספו לאחר סינון ברשת (0.5 ס״מ קוטר החורים). המינים והפרטים זוהו לרמת המין ונספרו (NISP). כל הפרטים המזוהים שויכו למין נעמית מצויה שמקורו בים התיכון (טבלה 3). תיאור הקונכיות נעשה על פי ארבעה מצבים: שלם, שבור, שבר ושחוק. פרט שבור הוא כזה שנותרה בו לפחות חצי מהקונכייה; בשבר נותרה פחות מחצי הקונכייה; ובשחוק—הפרט נאסף מת מהים.[12]

שכבה III (תקופת הברונזה התיכונה 2א׳). הצטברויות המבנה הסגלגל נמצאו 11 פרטים ממין נעמית מצויה (L108, L126, L144, L146, L152, L153). לשבע מהקונכיות היו חורים בקודקוד: ארבעה מהם נשחקו מתנועת הגלים שגלגלו את הצדף על קרקעית הים, ושלושה מהם מלאכותיים (איור 28). מקבילות מתקופה זו נמצאו בכברי (Mienis 2003) ובמגידו (Bar-Yosef Mayer and Baruch 2006).

שכבה II (תקופת הברזל 1). נמצאו 18 פרטים של קונכייה מסוג נעמית מצויה בהצטברויות שמעל הרצפות (L110, L119, L125, L134, L143, L160). בשמונה מהקונכיות נמצאו חורים של שחיקה טבעית בקודקוד.

טבלה 3. ממצא הרכיכות באתר

שכבה	לוקוס	תיאור
III	108	שלם, שחוק, חור טבעי בקודקוד
	108	שבר שחוק
	108	שלם, שחוק, חור טבעי בקודקוד
	108	שלם, שחוק, חור טבעי בקודקוד
	126	שלם, שחוק, חור מלאכותי בקודקוד
	126	שבור ושחוק
	144	שלם ושחוק
	146	שבור ושחוק
	146	שלם ושחוק
	152	שלם, שחוק, חור מלאכותי בקודקוד
	153	שלם, שחוק, חור מלאכותי בקודקוד
II	110	שלם ושחוק
	119	שלם ושחוק
	119	שבור ושחוק
	119	שלם ושחוק
	119	שלם ושחוק
	119	שלם, שחוק, חור טבעי בקודקוד
II	119	שלם, שחוק, חור טבעי בקודקוד
	119	שלם, שחוק, חור טבעי בקודקוד
	119	שלם ושחוק
	119	שלם, שחוק, חור טבעי בקודקוד
	125	שלם ושחוק
	125	שבור ושחוק
	134	שלם, שחוק, חור טבעי בקודקוד
	143	שבור, שחוק, חור טבעי בקודקוד ופוליש על גב הקונכייה
	143	שלם ושחוק
	160	שבור, שחוק, חור טבעי בקודקוד
	160	שבור, שחוק, חור טבעי בקודקוד
	160	שלם ושחוק
פני שטח	105	שלם, שחוק, חור טבעי בקודקוד
	109	שלם ושחוק
	118	שלם ושחוק
	120	שלם ושחוק, שרידי צבע כחול

[11] אני מודה לרון בארי שנתן לי לעבד את מכלול הרכיכות מחפירתו.

[12] השיוך נעשה על פי World Register of Marine Species.

איור 28. קונכיות שבקודקודן חור מלאכותי: (1) לוקוס 153, סל 1173 ; (2) לוקוס 126, סל 1231.

מקור הקונכיות בים התיכון, ובני אדם הביאו אותן לאתר. עובדה זו מלמדת על קשרים שהתקיימו בין סביבת רמות מנשה לחוף הים התיכון בתקופת הב״ת 2א׳ ובתקופת הברזל 1 לאורך הנחלים.

כל הקונכיות שנמצאו הן ממין אחד, נעמית מצויה. מין זה שוכן במים רדודים בתשתיות של חול נודד. בחופי הים התיכון של ארץ־ישראל קונכיות הנעמית הן מהקונכיות הריקות הנפוצות, ואין מהן כמעט פרטים חיים. נראה שהן שרידים של אוכלוסייה שחיה בעבר באזור והופיעה בכמויות גדולות לפני 5000–5500 שנה ונכחדה כמעט לגמרי לפני 1000–1500 שנה (הלר 2011: 169 ; Sivan et al 2006).

נראה שהקונכיות שימשו תכשיטים או קישוטים פשוטים שהושחלו על חוט ונענדו או נתפרו לאריג. ראשית השימוש בקונכיות לתכשיטים בפלייסטוקן העליון (Bar-Yosef 1991; Stiner 2014) והוא נמשך עד ימינו. הקונכיות מוערכות בשל יופיין, צבען וצורותיהן המגוונות, המתקשרות באופן סמלי למים, לירח, לנשיות וללידה מחדש (Biggs 1963; Eliade 1991:132–133, 136). הדרך הפשוטה להשתמש בקונכייה לתכשיט היא למצוא על שפת הים קונכייה שחוררה מתנועת הגלים, או לנקב בה חור באמצעות הכאה (Francis 1989:27). במאסף שנמצא באתר 152 נראה שנעשה שימוש בשתי השיטות.

סיכום

חפירה זו וחפירות העבר בסביבה מלמדות שאתר 152 הוא תל ארכיאולוגי שסימניו ניכרים בקושי בפני השטח. בתל שכבות ארכיאולוגיות ומכלולי חרסים מהתקופות הברונזה הביניימית, הב״ת 2 והברזל 1. כן נמצאו חרסים וכלי צור מהתקופות הכלקוליתית, הברונזה הקדומה, הב״מ 1 והברזל 2, המלמדים כי ישנן בתל שכבות נוספות שטרם נחשפו בחפירות.

החפירה המצומצמת וממצאיה אינם מאפשרים לשחזר את התכנית האדריכלית של המבנים בכל אחת מהשכבות שנמצאו, אולם חשיפתם של שני מבנים סגלגלים מתקופת הברונזה התיכונה 2 (ר׳ איורים 5–7), שתקרתם נתמכה בעמוד/י עץ מעניינת לאור הדמיון בינם לבין מבני המגורים מתקופת הברונזה הביניימית. ייתכן שהבחירה במבנים מעין אלה מעידה על מסורת אדריכלית שנשמרה מתקופת הברונזה הביניימית — נוהג שלא השתרש בקרב המהגרים, המייסדים, של אתרי העמק העירוניים, שהבנייה שלהם מתאפיינת בפינות ישרות; עד כה לא פורסמו מבנים סגלגלים דומים מתקופת הב״ת 2א׳ בדרום הלבנט.

בשכבה המאוחרת בחפירה נמצאה תעלת מים בנויה לאורך ערוץ נחל שלף—זמנה אינו ידוע. ייתכן שהיא הוליכה מים משלוש נביעות של נחל שלף — עין מחוללים, עין דמומית ועין שלף — אל שדות חקלאיים שעובדו לאורך הנחל והשתייכו למנזר או לבית החווה הביזנטי של ח׳לת אבו־חלאח (בארי, בהכנה [א׳]). אפשרות אחרת היא שהתעלה סיפקה מים לטחנת הקמח העות׳מאנית המתוארת במפת הסקר הבריטי לחקירת ארץ ישראל המערבית (Palestine Exploration Fund Map, Sheet v) על הגדה הצפונית של נחל שלף.

מסקרי המפות של דליה ורגבים עולה שכמעט בכל התקופות ההיסטוריות הייתה באזור התיישבות שהתבססה על מקורות המים של הנחלים ועל אדמות הסחף שהצטברו לאורך ערוציהם. נחל דליה זורם אל מישור החוף בפתחה רחבה ונוחה לתנועה, שהעניקה יתרון נוסף ליישובים, שהתקיימו לאורך ערוצו וקיימו קשרים עם אתרים גדולים יותר ברמות מנשה, בעמק יזרעאל ובחוף הכרמל. אתרי יישוב קטנים, רבים, הדומים לאתר 152, נמצאו בקרבת הנחלים העיקריים החוצים את רמת מנשה, ובהם נחל עירון, נחל תנינים, נחל דליה, נחל תות ונחל יקנעם (ואדי מילח; עולמי תשמ"א; גדות וטפר 2009). רבים מאתרים אלה יושבו לאורך זמן רב והתקיימו מחקלאות לאורך הנחלים. התלים הגדולים יותר, כגון תל בורגה, תל צפי, תל אסור, תל ערה, תל מגידו, תל אבו שושה, תל קירי ותל יקנעם, שוכנים רק בשוליה של רמת מנשה, ובגבול המערבי של האזור שוכנים המעגנים של תל מבורך, תל תנינים ותל דור. בתלים הגדולים שכנו ערים כנעניות שהפכו באלף הראשון לסה"נ לערים פניקיות ולמרכזים מנהליים של ממלכות ישראל ואשור. לפיכך, אפשר לשער שרמת מנשה ואתריה הקטנים, דוגמת אתר 152, שימשו עורף חקלאי למרכזים אלה במשך רוב שנות קיומם.

הפניות

אפשטיין ק׳ תשל"ד. קברים מן התקופה הכנענית התיכונה בכפר סולד ובגינוסר. **עתיקות** ז:13–39.

ארד א׳ תשט"ז. **הגיאולוגיה של הרי אפרים**. עבודה מוסמך, האוניברסיטה העברית. ירושלים.

אריה ע׳ תשע"ב. **׳היושב בארץ־העמק׳: תהליכים יישוביים, חברתיים ותרבותיים בעמק יזרעאל משלהי תקופת הברונזה המאוחרת ועד להתגבשות המלוכה**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב. תל אביב.

בארי ר׳ תשס"ג. הקרמיקה והכרונולוגיה של השטחים B ו־C. בתוך א׳ זרטל, עורך. **החפירות בתל אסוויר: דו"ח מוקדם של שתי עונות החפירה הראשונות 2001–2002**. חיפה. עמ׳ 35–42.

בארי ר׳ תשס"ח. **תל עכו והעיור בעמק עכו במחצית הראשונה של האלף השני לפסה"נ**. עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה. חיפה.

בארי ר׳ בהכנה (א׳). ח׳לת אבו־חלח: אתר מן התקופה הביזנטית ברמת מנשה. **עתיקות**.

בארי ר׳ בהכנה (ב׳). כלי החרס של שכבות V–VI בראס אל עמוד (תקופת הברונזה הביניימית). **עתיקות**.

בר ש׳ 2016. תל אסור 2010–2012. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 128 (7.8.2016). http://www.hadashot-esi.org.il/Report_Detail.aspx?id=25034 (תאריך גישה 7.5.2017).

גדות י׳ וטפר י׳ 2009. **מפת רגבים (49)** (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים.

גופנא ר׳ וזוסמן ו׳ תשכ"ט. מערת קברים מן התקופה הכנענית התיכונה בברקאי. **עתיקות** ה:1–13.

הלר י׳ 2011. **רכיכות הים של ארץ ישראל — אורחות חיים**. ירושלים.

זיגלמן ע׳ 1972. רמות מנשה, אתר כלקוליתי באדמות רמות מנשה. **חדשות ארכיאולוגיות** מא־מב:14.

יסעור־לנדאו א׳ וסמט ע׳ תשע"ד. הגירה, סחר ורב־גוניות בנוהגי השתייה בתקופת הברונזה התיכונה. **מכמנים** 24:7–18.

כוכבי מ׳, בק פ׳ וגופנא ר׳ תשמ"א. אפק־אנטיפטריס, תל פולג, תל בורגה ותל זרור: ארבעה אתרים מבוצרים מתקופת הברונזה התיכונה IIא׳ בשרון. **ארץ־ישראל** טו:28–62.

מאיר מ׳ תשל"ד. **קברים קדומים בסביבת קבוץ גלעד**. גלעד.

מאיר מ׳ תשל"ה. **אתרים מתקופת הברונזה התיכונה I בסביבות קבוץ גלעד**. גלעד.

סארי כ׳ וספיבק פ׳ 2008. ח׳לת אבו חלאח. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 120 (7.9.2008). http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.aspx?id=889&mag_id=114 (תאריך גישה 21.2.2017).

עולמי י׳ תשמ״א. **מפת דליה (31)** (סקר ארכיאולוגי של ישראל). ירושלים.

עמירן ר׳ תשל״א. **הקרמיקה הקדומה של ארץ־ישראל מראשית התקופה הניאוליתית ועד חורבן בית ראשון**. ירושלים.

שלם ד׳ 2002. ח׳ירבת אל־רג׳ם בשרון. בתוך צ׳ גל, עורך. **ארץ צפון: קובץ מאמרים בארכיאולוגיה של הגליל**. ירושלים. עמ׳ 50–79.

Artzy M. and Marcus E. 1992. Stratified Cypriote Pottery in MBIIa Context at Tel Nami. In G.C. Ioannides ed. *Studies in Honour of Vassos Karageorghis* (Society of Cypriot Studies 54–55). Nicosia. Pp. 103–110.

Aston D.A. 2002. Ceramic Imports at Tell el-Daba during the Middle Bronze IIA. In M. Bietak ed. *The Middle Bronze Age in the Levant (Proceedings of an International Conference on MB IIA Ceramic Material, Vienna, 24th–26th of January 2001)* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Gesamtakademie XXVI; Contributions to the Chronology of the Eastern Mediterranean III). Vienna. Pp. 43–87.

Bar-Yosef D.E. 1991. Changes in the Selection of Marine Shells from the Natufian to the Neolithic. In O. Bar-Yosef and F.R. Valla eds. *The Natufian Culture in the Levant* (International Monographs in Prehistory; Archaeological Series 1). Ann Arbor. Pp. 629–636.

Bar-Yosef Mayer D.E. and Baruch I. 2006. Mollusc Shells. In I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern eds. *Megiddo* IV/II: *The 1998–2002 Seasons* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 24). Tel Aviv. Pp. 497–504.

Barako T.J. 2007. *Tel Mor: The Moshe Dothan Excavations, 1959–1960* (IAA Reports 32). Jerusalem.

Barda L. and Braun E. 2003. Tomb 1 of the Second Millennium BCE at Yiftaḥ'el, Lower Galilee. *'Atiqot* 44:67–95.

Beck P. 2000a. Area A: Middle Bronze IIA Pottery. In M. Kochavi. *Aphek-Antipatris* I: *Excavation of Areas A and B; The 1972–1976 Seasons* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 19). Tel Aviv. Pp. 173–238.

Beck P. 2000b. Area B: Pottery. In M. Kochavi. *Aphek-Antipatris* I: E*xcavation of Areas A and B; The 1972–1976 Seasons* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 19). Tel Aviv. Pp. 93–133.

Be'eri R. and Cohen O. 2012. The Iron Age Pottery. In A. Zertal ed. *El-Ahwat: A Fortified Site from the Early Iron Age Near Nahal 'Iron Israel; Excavations 1993–2000.* Leiden–Boston. Pp. 181–224.

Ben-Ami D. and Livneh A. 2005. The Typological Analysis of the Pottery of the Middle Bronze and Late Bronze Ages. In A. Ben-Tor, D. Ben-Ami and A. Livneh. *Yoqne'am* III: *The Middle and Late Bronze Ages; Final Report of the Archaeological Excavations (1977–1988)* (Qedem Reports 7). Jerusalem. Pp. 247–348.

Ben-Tor A. and Bonfil R. 2003. The Stratigraphy and Pottery Assemblages of the Middle and Late Bronze Ages in Area A. In A. Ben-Tor, R. Bonfil and S. Zuckerman. *Tel Qashish: A Village in the Jezreel Valley; Final Report of the Archaeological Excavations (1978–1987)* (Qedem Reports 5). Jerusalem. Pp. 185–276.

Ben-Tor A. and Portugali Y. 1987. Stratigraphy, Architecture and Key Loci. In A. Ben-Tor and Y. Portugali. *Tell Qiri: A Village in the Jezreel Valley; Report of the Archaeological Excavations 1975–1977* (Qedem 24). Jerusalem. Pp. 53–131.

Biggs H.E.J. 1963. On the Mollusca Collected during the Excavations at Jericho, 1952–1958, and Their Archaeological Significance. *Man* 153:125–128.

Bonfil R. 2003. Pottery Typology of the Middle Bronze Age II and Late Bronze Age. In A. Ben-Tor, R. Bonfil and S. Zuckerman. *Tel Qashish: A Village in the Jezreel Valley; Final Report of the Archaeological Excavations (1978–1987)* (Qedem Reports 5). Jerusalem. Pp. 277–318.

Briend J. and Humbert J.-B. eds. 1980. *Tell Keisan (1971–1976): Une cité phénicienne en Galilée* (OBO.SA 1). Fribourg.

Bunimovitz S. and Finkelstein I. 1993. Pottery. In I. Finkelstein ed. *Shiloh: The Archaeology of a Biblical Site* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 10). Tel Aviv. Pp. 81–196.

Burdajewicz M. 1994. *La céramique palestinienne du Fer I: La contribution de Tell Keisan site de la Galilée maritime.* Ph.D. diss. Warsaw University. Warsaw.

Cohen-Weinberger A. and Goren Y. 2004. Levantine-Egyptian Interactions during the 12th to the 15th Dynasties Based on the Petrography of the Canaanite Pottery from Tell el-Dab'a. *Egypt and the Levant* 14:69–100.

Cole D.P. 1984. *Shechem* I: *The Middle Bronze IIB Pottery*. Winona Lake.

Covello-Paran K. 2015. *The Jezreel Valley during the Intermediate Bronze Age: Social and Cultural Landscapes.* Ph.D. diss. Tel Aviv University. Tel Aviv.

Davis S.J.M. 1992. *A Rapid Method for Recording Information about Mammal Bones from Archaeological Sites* (Ancient Monuments Laboratory Reports 19/92). London

Davis S.J.M. 1996. Measurements of a Group of Adult Female Shetland Sheep Skeletons from a Single Flock: A Baseline for Zooarchaeologists. *JAS* 23:593–612.

Driesch A. von den. 1976. *A Guide to the Measurement of Animal Bones from Archaeological Sites* (Peabody Museum Bulletin 1). Cambridge, Mass.

Eisenberg E. 2012. The Pottery of Strata 18–17 (Middle Bronze Age). In A. De Groot and H. Bernick-Greenberg eds. *Excavations at the City of David 1978–1985 Directed by Yigal Shiloh* VIIB: *Area E: The Finds* (Qedem 54). Jerusalem. Pp. 251–301.

Eliade M. 1991. *Images and Symbols: Studies in Religious Symbolism.* Princeton (reprint).

Finkelstein I., Zimhoni O. and Kafri A. 2000. The Iron Age Pottery Assemblages from Areas F, K and H and Their Stratigraphic and Chronological Implications. In I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern eds. *Megiddo* III/I: *The 1992–1996 Seasons* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 18). Tel Aviv. Pp. 244–324.

Fischer P.M. 1997. *A Late Bronze to Early Iron Age Tomb at Sahem, Jordan* (Abhandlungen des deutschen Palästina-Vereins 21). Wiesbaden.

Fischer P.M. 1999. Chocolate-on-White Ware: Typology, Chronology, and Provenance: The Evidence from Tell Abu al-Kharaz, Jordan Valley. *BASOR* 313:1–29.

Fischer P.M. 2003. Chocolate-on-White Ware: Further Observations and Radiocarbon Dates. *Egypt and the Levant* 13:51–68.

Francis P. Jr. 1989. The Manufacture of Beads from Shell. In C.F. Hayes III, L. Ceci and C.C. Bonder eds. *Proceedings of the 1989 Shell Bead Conference* (Research Records 20). New York. Pp. 25–35.

Gadot Y., Yasur-Landau A. and Ilan D. 2006. The Middle Bronze III and Late Bronze I Pottery from Areas F and N. In I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern eds. *Megiddo* IV/I: *The 1998–2002 Seasons* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 24). Tel Aviv. Pp. 171–190.

Gal Z. and Alexandre Y. 2000. *Ḥorbat Rosh Zayit: An Iron Age Storage Fort and Village* (IAA Reports 8). Jerusalem.

Gal Z. and Zori. N. 2005. A Middle Bronze Age IIB–Late Bronze Age I Burial Cave at ‘En Nashab, in the Beth She’an Valley. *‘Atiqot* 49:17–31.

Garfinkel Y. 1997. The Middle and Late Bronze Age Phases in Area L. In A. Ben-Tor, R. Bonfil, Y. Garfinkel, R. Greenberg, A.M. Maeir and A. Mazar. *Hazor* V: *An Account of the Fifth Season of Excavation, 1968.* Jerusalem. Pp. 194–217.

Gilboa A. 2001. *Southern Phoenicia during Iron Age I–IIa in the Light of the Tel Dor Excavations: The Evidence of Pottery.* Ph.D. diss. The Hebrew University. Jerusalem.

Golani A. 2011. A Built Tomb from Middle Bronze IIA and Other Finds at Tel Burga in the Sharon Plain. *‘Atiqot* 68:69–98.

Guy P.L.O. 1938. *Megiddo Tombs* (OIP XXXIII). Chicago.

Herr L.G. 2015. Iron Age I: Transjordan. In S. Gitin ed. *The Ancient Pottery of Israel and Its Neighbors from the Iron Age through the Hellenistic Period* I. Jerusalem. Pp. 97–114.

Horowitz Z. 2016. The Intermediate Bronze Age Tombs: The Eastern Cemetery. In E. Yannai *‘En Esur (‘Ein Asawir)* II: *Excavations at the Cemeteries.* Jerusalem. Pp. 127–162.

Hunt M. 1987. The Tell Qiri Pottery. In A. Ben-Tor and Y. Portugali. *Tell Qiri: A Village in the Jezreel Valley; Report of the Archaeological Excavations 1975–1977* (Qedem 24). Jerusalem. Pp. 139–223.

Ilan D., Hallote R.S. and Cline E.H. 2000. The Middle and Late Bronze Age Pottery from Area F. In I. Finkelstein, D. Ussishkin and B. Halpern eds. *Megiddo* III: *The 1992–1996 Seasons* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 18). Tel Aviv. Pp. 186–222.

Kempinski A. 1984. The Pottery of the Middle Bronze Age—The Local Pottery. In E. Stern. *Excavations at Tel Mevorakh (1973–1976)* II: *The Bronze Age* (Qedem 18). Jerusalem. Pp. 55–58.

Lamon R.S. and Shipton G.M. 1939. *Megiddo* I: *Seasons of 1925–34, Strata I–V* (OIP XLII). Chicago.

Livneh A. 2005. The Pottery of the Middle Bronze Age. In A. Ben-Tor, D. Ben-Ami and A. Livneh. *Yoqne‘am* III: *The Middle and Late Bronze Ages; Final Report of the Archaeological Excavations (1977–1988)* (Qedem Reports 7). Jerusalem. Pp. 41–138.

Loud G. 1948. *Megiddo* II: *Seasons of 1935–39* (OIP LXII) (2 vols.). Chicago.

Marcus E.S. 1991. *Tel Nami: A Study of a Middle Bronze IIA Period Costal Settlement*. M.A. thesis. University of Haifa. Haifa.

Marcus E.S. 1995. A Petrographic Analysis of Storage Jars from Tel Nami, Israel: Ceramic Production and Trade Networks of the Middle Bronze IIA Period (ca. 2000–1750, BC). In P.B. Vandiver, J.R. Druzik, J.L. Galvan Madrid, I.C. Freestone and G.S. Wheeler eds. *Materials Issues in Art and Archaeology* IV (Materials Research Society Symposium Proceedings 352). Pittsburgh. Pp. 597–603.

Marom N. and Bar-Oz G. 2008. "Measure for Measure": A Taphonomic Reconsideration of the Kebaran Site of Ein Gev I, Israel. *JAS* 35:214–227.

Mazar A. 2015. Iron Age I: Northern Coastal Plain, Samaria, Jezreel Valley, Judah, and Negev. In S. Gitin ed. *The Ancient Pottery of Israel and Its Neighbors from the Iron Age through the Hellenistic Period* 1. Jerusalem. Pp. 5–70.

Mienis H.K. 2003. Molluscs from the Excavation of Tel Kabri (With an Appendix Dealing with Crustaceans Found at That Site). *Triton* 7:28–37.

Negbi O. 1989. Bronze Age Pottery (Strata XVII–XV). In Z. Herzog, G. Rapp Jr. and O. Negbi eds. *Excavations at Tel Michal, Israel* (Tel Aviv University Institute of Archaeology Monograph Series 8). Minneapolis–Tel Aviv. Pp. 43–63.

Oron M. This volume. The Flint Assemblage from Site 152 in Ramot Menashe.

Sivan D., Potasman M., Almogi-Labin A., Bar-Yosef Mayer D.E., Spanier E. and Boaretto E. 2006. The Glycymeris Query along the Coast and Shallow Shelf of Israel, Southeast Mediterranean. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 233:134–148.

Steiner M.L. 2001. *Excavations by Kathleen M. Kenyon in Jerusalem 1961–1967* III: *The Settlement in the Bronze and Iron Ages* (Copenhagen International Series 9). Sheffield.

Stern E. 1978. *Excavations at Tel Mevorakh (1973–1976)* I: *From the Iron Age to the Roman Period* (Qedem 9). Jerusalem.

Stiner M.C. 2014. Finding a Common Bandwidth: Causes of Convergence and Diversity in Paleolithic Beads. *Biological Theory* 9:51–64.

Trentacoste A. 2009. *Sometimes Less Is More: Comparison of Rapid and Traditional Recording Methods.* MSc. thesis. University of Sheffield. Sheffield.

Yadin Y., Aharoni Y., Amiran R., Dothan T., Dunayevsky I. and Perrot J. 1958. *Hazor* I: *An Account of the First Season of Excavations, 1955.* Jerusalem.

Zarzecki-Peleg A. 2005. Stratigraphy and Architecture. In A. Ben-Tor, A. Zarzecki-Peleg and S. Cohen-Anidjar eds. *Yoqneʿam* II: *The Iron Age and the Persian Period; Final Report of the Archaeological Excavations (1977–1988)* (Qedem Reports 6). Jerusalem. Pp. 2–232.

Zarzecki-Peleg A., Cohen-Anidjar S. and Ben-Tor A. 2005. Pottery Analysis. In A. Ben-Tor, A. Zarzecki-Peleg and S. Cohen-Anidjar eds. *Yoqneʿam* II: *The Iron Age and the Persian Period; Final Report of the Archaeological Excavations (1977–1988)* (Qedem Reports 6). Jerusalem. Pp. 233–344.

Zeder M.A. and Lapham H. 2010. Assessing the Reliability of Criteria Used to Identify Postcranial Bones in Sheep, *Ovis*, and Goats, *Capra*. *JAS* 37:2887–2905.

SUMMARIES OF THE HEBREW SECTION

Site 152: A Small Settlement from the Bronze and Iron Ages in Ramot Menashe

Ron Beeri
(Pp. 1*–39*)

In 2014, a trial excavation was conducted at the site located to the south of Khalat Abu Ḥalaḥ and Naḥal Shelef, following the discovery of archaeological remains in the area designated for laying a gas line (Figs. 1–3; Plan 1). Four occupation strata were discovered, dating from the Intermediate Bronze Age, Middle Bronze Age II, Late Bronze Age I and Iron Age 1. A water channel was also found, dating to the Hellenistic period or later.

The Intermediate Bronze Age (Stratum IV; Plan 2; Fig. 4). This stratum mainly comprised the remains of thin walls, potsherds (Figs. 15, 16), flint tools (see Oron, this volume) and a few bones of sheep and pigs (studied by Miriam Pines).

Middle Bronze Age IIA–B (Stratum III; Plans 3–5; Figs. 5–8). Three building phases were attributed to this stratum, consisting of buildings, two of which were oval-shaped, whose roof was supported by wooden beams. These buildings were similar to those of the previous period, perhaps indicating a continuing tradition. Pottery dating to this period include mostly tableware (50%), alongside cooking and storage vessels, and imports from Cyprus (Figs. 17–22).

Middle Bronze Age IIC–Late Bronze Age I. No architecture was exposed from this period. The finds included pottery (Figs. 17, 21), stone objects (Fig. 27:1, 2) and 33 seashells of the common *Glycymeris* family originating in the Mediterranean Sea (studied by Inbar Ktalav; Fig. 28).

Iron Age I (Stratum II; Plan 4; Figs. 9–11). Three architectural phases from this period were discovered, comprising walls, floors and installations. The finds included pottery (Figs. 23–26), flint artifacts (see Oron, this volume), a few bones of sheep, cattle and pig (studied by Miriam Pines), and seashells of the *Glycymeris* family (studied by Inbar Ktalav).

Hellenistic Period or Later (Stratum I; Plan 5; Figs. 12–14). A water channel (L129) was exposed in this stratum; its floor and walls were plastered. In its foundation trench, a body fragment of a Hellenistic-period juglet was found, and in the accumulation above it, there was mixed pottery. Hence, the channel's date was not clear.

In the Dalya and Regavim survey maps, it appears that the area was settled in almost all historical periods due to its proximity to water streams and alluvial soils. Many of these sites were inhabited for long periods by agricultural-based populations. The larger mounds, such as Tel Burga, Tel Tzafi, Tel Esur, Tel Ara, Tel Megiddo, Tel Abu-Shusha, Tel Qiri and Tel Yooqne'am, are located on the fringes of Ramot Menashe, while the anchorages of Tel Mevorakh, Tel Taninnim and Tel Dor are located on the coast on its western border.

The large mounds housed the Canaanite cities, which in the first millennium BCE became Phoenician cities and administrative centers of the Kingdoms of Israel and Assyria. It is possible that the smaller settlement of Ramat Menashe, like Site 152, served an agricultural hinterland for these centers throughout their many years of existence.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Fig. 2. Site 152 and Khalat Abu Ḥalaḥ, aerial view to the south.
Fig. 3. Site 152 and the excavation area, aerial view to the north.
Plan 1. General plan of the remains.
Plan 2. Square F8.
Fig. 4. Square F8, Stratum IV wall remains, looking east.
Fig. 5. Building remains of Stratum IIIa–c and corner of a Stratum II building (W124, W137), looking west.
Plan 3. Squares E15–16, plan and section.
Fig. 6. Building remains of Stratum IIIa and corner of a Stratum II building (W124), looking south.
Fig. 7. Oval structure from Stratum IIIa and a circular stone-walled installation from Stratum IIc, looking west.
Plan 4. Squares E22–24, plan and section.
Plan 5. Squares E–F26, plan and section.
Fig. 8. Foundation of a water channel (W106) cutting remains from Stratum III, looking north.
Fig. 9. Square E22, remains of walls and an oval installation (L123) from Stratum II, looking south.
Fig. 10. Remains of a cist grave(?) from Stratum IIa, looking north.
Fig. 11. Remains of a cist grave(?) (W142) and a corner of a building (W155/156) from Stratum IIa, looking west.
Fig. 12. Water channel foundation (W106) from Stratum I, looking south.
Fig. 13. The water channel (L129) from Stratum I, looking east.
Fig. 14. The eastern part of the water channel (L129) from Stratum I, looking east.
Fig. 15. Distribution of pottery from the Intermediate Bronze Age.
Fig. 16. Pottery from the Intermediate Bronze Age (Sqs F8 and E15).

Fig. 17. Distribution of pottery from Middle Bronze Age II and Late Bronze I.
Fig. 18. Pottery from Middle Bronze Age IIA–B (Sq E16).
Fig. 19. Pottery from Middle Bronze Age IIA–B (Sqs F8 and E15).
Fig. 20. Pottery from Middle Bronze Age IIA–B (Sqs E22–23, F23).
Fig. 21. Pottery from Middle Bronze Age IIA–B (1–5; Sqs E–F26) and from Middle Bronze Age IIC–Late Bronze Age I (6–10).
Fig. 22. Pottery imported from Cyprus: White Painted Pendant Line Style.
Fig. 23. Distribution of pottery from Iron Age I.
Fig. 24. Pottery from Iron Age I (Sqs E16, E22–23, F23).
Fig. 25. Baking platter.
Fig. 26. Jug handle with a rectangular engraving.
Fig. 27. Small finds.
Fig. 28. Artificially perforated Glycymeris shells: (1) L153, B1173; (2) L126, B1231.
Table 1. Animal Species
Table 2. Bone Measurements
Table 3. Molluscs from the Site